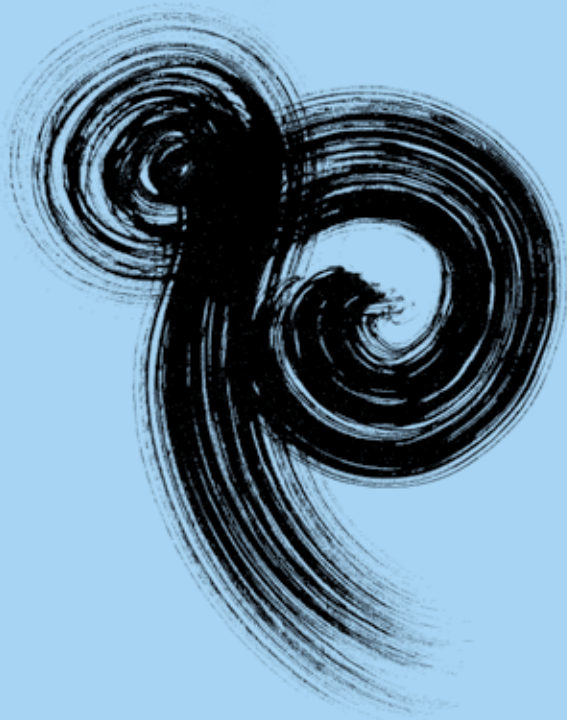

ธรรมะ
ไม่ตาย.

ธรรมะ คือหัวใจ
สันติสุขแท้
เรื่องธรรมะคือสิ่งดีเสมอ.

พุทธ
ทาส
ภิกขุ

ธรรมะเล่มน้อย

๙/๑๒

อะไรๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว

พุทธทาสภิกขุ

ISBN 978-616-8326-02-2

พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม ๒๕๖๖

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

การบรรยาย คำบรรยายวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา ๒๕๒๖

วันที่แสดง ๕ มีนาคม ๒๕๒๖

ภาพฟุ้งกันเดียวโดย กะว่าก่า

ที่ปรึกษา พระครูธรรมรัต (ธัญชัย เทชปญโญ)

ผู้ถอดเสียง กลุ่มงานสโมสรรธรรมทาน

ปก/รูปเล่ม Art and Soul

พิสูจน์อักษร กลุ่มงานจดหมายเหตุ

บรรณาธิการเล่ม นันทรัตน์ ศุภวราพงษ์

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด โทร. ๐ ๒๕๐๑ ๙๕๐๑

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดย

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

สวนวชิรเบญจทัศ (สวนรถไฟ) ถนนนิคมรถไฟสาย ๒

แขวงจตุจักร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

สมทบหนังสือ

ไลน์ @codhammaspace

โทร. ๐ ๒๙๓๖ ๒๘๐๐ ต่อ ๕๑๐๑

อีเมล cds@bia.or.th

BA

ธรรมทาน กับ การทำหนังสือ

ที่ใครจะรู้ว่า ต่างกันอย่างไร ลองแยกเล่มหนังสือ ออกดู จะเห็นว่า มีอยู่สองอย่าง คือ กระดาษที่ใส่พิมพ์ กับความรู้อยู่ในหนังสือเล่มนั้น. การทำหนังสือ ย่อมหมายถึง การหาความรู้ ด้วยเอาตามตามตัว การ พร้อมทั้งการหากระดาษ และ ~~กระดาษ~~ ^{งาน} ในกรณี หนังสือหนึ่ง อย่างก็พอ ทั่วไป.

ส่วนการธรรมทาน ย่อมไม่เป็นเช่นนั้น ความรู้ นั้นให้เปล่า ก็ได้ว่า, ส่วนกระดาษหรือ ^{และกระดาษ} วัสดุที่ใส่ ความรู้นั้น มัก ต้อง ขอคืน เช่นเดียวกับกระดาษที่ ใส่ ให้แล้วไปถวายพระที่วัด. ขอคืน เพราะผู้ ต้อง ใส่วางถวาย อีกหลายครั้ง! จนกระทั่งถึงครั้งที่สุด.

งานธรรมทาน มักถูกมองว่าเป็นการทำหนังสือไป ขอ ขอบพิจารณาด้วยดี ด้วยดี ทั้งสองอย่าง, จะได้เห็นใจ กันดี, และร่วมมือกันดี.

ธรรมะ เล่มเดียวจบ.

เล่มเดียวจบ¹.

๑.ภาวะธรรมตาแห่งชีวิตมนุษย์ ๒.จิตตภาวนา คือชีวิตพัฒนา ๓.ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน ๔.ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน (ต่อ) ๕.จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์ ๖.แนวสังเขปต่างๆ ไปของการพัฒนา ๗.มอง คูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม ๘.พฤษชา แห่งชีวิตชนิดสมบูรณ์แบบ ๙.อะไรๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว ๑๐.อะไรๆ ก็เป็นสักแต่ว่าธาตุ ๑๑.สังขารและวิสังขาร ๑๒.สรุปความธรรมะเล่มน้อย

¹ เล่มเดียว บรรยายหลายครั้ง รวมเข้าเป็นหนังสือเล่มเดียว, จบ คือครบทุกเรื่องที่ควรจะมี

สารบัญ

จิตล้วนๆ, จิตมีกิเลส, จิตหมดกิเลส.	๘
จิตล้วนๆ เป็นวิญญาณธาตุ.	๑๒
คนคนหนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖.	๑๕
ตอนที่ ๑ จิตล้วนๆ เป็นจิตประภัสสร.	๒๐
ตอนที่ ๒ จิตมีกิเลส เริ่มเมื่อทากรู้จักเวทนา.	๒๓
เวทนาทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ.	๒๖
การเกิดขึ้นของขันธ์ทั้ง ๕.	๒๘
จิตโง่ยึดถือขันธ์ ๕ เป็นตัวตน—ของตน.	๓๐
เวทนา สัญญา ปฐักตัวตนรุนแรงขึ้น.	๓๒
ตัวตนมิได้มี มีแต่จิตคิดไป.	๓๔
ความเนืองกันของกิเลส อนุสัย และอาสวะ.	๓๖
จิตตกอยู่ในวัฏฏะ เพราะอำนาจกิเลส.	๓๘
ในวัฏฏะทุกสภาพเป็นทุกข์ทั้งนั้น.	๔๑

ตอนที่ ๓ จิตหมดกิเลส.	๔๕
คนฟังธรรมไม่เข้าใจ เพราะชอบของหลอก.	๔๗
จิตเริ่มเข้าใจชีวิตก็จะเห็นค่าของธรรมแก่ทุกข์.	๔๙
จิตลูถึงวิสังขาร, กลับประภัสสรตลอดกาล.	๕๑
ปัญหาเกี่ยวกับตัวตนในพุทธศาสนา.	๕๓
เมื่อจิตโง่ก็เป็นตัวตน, ไม่โง่ก็ไม่เป็นตัวตน.	๕๖

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๙ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวในชุดที่เรียกว่า *ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ* ต่อไปตามเดิม. แต่ขอให้ท่านสังเกตสักหน่อยว่า เล่มเดียวจบ นั้น คือมันจบในการบรรยายครั้งหนึ่งๆ ตั้งแต่ต้นจนปลาย. จบเรื่อง โดยสรุปทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ.

ในวันนี้จะกล่าวโดยหัวข้อย่อว่า อะไรๆ ในชีวิตสักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว. นี้ขอให้จับใจความให้ได้ ว่าทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งหมดของเรื่องชีวิต หรือเกี่ยวกับชีวิต ทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่า จิต เพียงสิ่งเดียว. ฟังแล้วมันก็ไม่น่าเชื่อ; แต่ขอให้ฟังให้ดีจะเข้าใจ และเห็นด้วย; แต่มันยากที่จะมองเห็น คือมันยากที่ท่าน

ผู้ฟังจะสรุปได้เองว่า ทุกเรื่องตั้งแต่ต้นจนปลาย, ตั้งแต่ต้นจนนิพพาน นั้น เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่าจิตเพียงเรื่องเดียวสิ่งเดียว, ไม่ต้องมี คำว่าตัวตน อะไรที่ไหน.

เป็นห่วงอยู่ว่า มันจะเกิดอาการที่เรียกว่า เป่าปี่ให้เต่าฟัง ขึ้นมา ถ้าฟังไม่ถูกในการบรรยายเรื่องนี้; อนาคตก็กลายเป็นคนเป่าปี่ ให้เต่าฟัง, แล้วผู้ฟังทั้งหลายก็กลายเป็นเต่าไปทั้งหมด, แล้วมันจะเสียหายสักเท่าไร. ขอให้คิดดูว่ามันจะเสียหายสักเท่าไรในการจัดการ ทำ. มันจะต้องร่วมมือกันให้ดี คือท่านทั้งหลายฟังถูกรู้เรื่อง แล้วมันก็พ้นจากอาการที่เรียกว่า เป่าปี่ให้เต่าฟังหรือให้แรดฟัง แล้วแต่จะใช้ คำไหนมันก็เหมือนๆ กัน.

จิตล้วนๆ, จิตมีกิเลส, จิตหมดกิเลส.

คือเราจะพูดกันตั้งแต่ จิตแรกเริ่มเดิมที เป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น, แล้วจิตนั้นได้รับการแวดล้อมปรุงแต่งเรื่อย มา ตลอดเวลาอันยืดยาวนาน เป็นไปในความโง่ ความหลง จนกระทั่ง มันค่อยเปลี่ยน ลิมหุ ลิมตา แล้วมันเปลี่ยนเป็นจิตที่ไม่โง่ไม่หลง เป็น จิตที่ถึงที่สุดของสิ่งที่จิตจะบรรลุถึงได้ จบกัน คือ เรียกว่า นิพพาน.

นี่ช่วยฟังให้ดีกว่า ตั้งแต่มันเป็นจิตล้วนๆ, ไม่มีอะไรในจิตนั้น;

แล้วก็ เป็นจิตที่เต็มไปด้วยกิเลส อวิชชา เป็นต้น จนกระทั่งเป็นจิตที่
หมดอวิชชา ไม่เป็นที่เกิดแห่งอวิชชาอีกต่อไป เรื่องมันมีเท่านั้น.

นี่ทำความเข้าใจในขั้นต้นกันเสียก่อนว่า ตอนแรก มีแต่จิต
ล้วนๆ เป็นธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น; ไม่มีความผิดความ
ถูก, ไม่มีความดีความชั่ว, ไม่มีกิเลสอะไรอยู่ในจิตนั้น, เป็นจิตล้วนๆ
เรียกว่าจิตล้วนๆ คือ จิตประภัสสรตามธรรมชาติล้วนๆ. ตอนที่ ๒
ต่อมาจิตนั้นกลายเป็นจิตโง่เขลา เต็มไปด้วยกิเลสและอวิชชา เวียน
ว้ายไปในวัฏฏสงสารอันยาวนานแสนนาน ด้วยความเจ็บปวดอย่างยิ่ง
นี่ตอนหนึ่ง. ตอนที่ ๓ จิตนี้กลับตัว ลืมหลืมตาขึ้นมา รู้จักทุกข์รู้จัก
โทษ ในการเวียนว้ายในวัฏฏะ, มันก็อบรมตัว เจริญธรรมะให้มีขึ้น
ในจิต จนจิตนั้นหลุดออกไปจากกิเลส, หลุดไปจากวัฏฏสงสาร ถึง
สภาพที่เป็นนิพพาน ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้อีกต่อไป, มีสามขั้นตอน.

สรุปอีกทีหนึ่งว่า เรื่องของคนเราทั้งหมด ที่เรียกว่าชีวิตนี้ มัน
ตั้งต้นด้วยจิตล้วนๆ ไม่มีอะไร. ในขั้นที่ ๒ มันกลายเป็นจิตที่มีกิเลส
มีอวิชชา. ในขั้นที่ ๓ กลายเป็นจิตที่หมดจากกิเลส หมดจาก
อวิชชา, จบ เรื่องจบ. มันจะพูดได้อย่างน่าหัวว่า หนังสือนี้ไม่มี
อะไรมาก : จิตล้วนๆ, แล้วจิตมีกิเลส, แล้วจิตหมดกิเลส จบ. นี่
ธรรมะอันยี่ดยาว ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มันเหลืออยู่เพียง ๓ คำว่า
มันตั้งต้นด้วยจิตล้วนๆ แล้วจิตมีกิเลส แล้วจิตหมดกิเลส, เรื่องมัน
จบ.

เดี๋ยวนี้ก็มีแต่รายละเอียด ที่จะแสดงให้เห็นว่าจิตล้วนๆ นั้น คืออย่างไร ตอนไหน, แล้วจิตเกิดกิเลสคืออย่างไร ตอนไหน, แล้วจิตถึงความหมดกิเลส และกิเลสไม่อาจจะเกิดแก่จิตได้อีกต่อไป มันตอนไหน; มันมี ๓ ตอน.

ที่ว่า อะไรๆ สักว่าเป็นเรื่องของจิต, หรือสักว่าเป็นเรื่องจิต เรื่องเดียวกันนั้นแหละ. ทุกเรื่องทั้งหมดในธรรมะทั้งหมด เป็นเรื่องของจิต เรื่องเดียวกันนั้นแหละ: คือจิตล้วนๆ, จิตเกิดกิเลส, แล้วจิตหมดกิเลส, สามคำพูดหมด จบเรื่อง.

ทีนี้ถ้าจะพูดอีกแบบหนึ่งก็พูดว่า ขั้นที่ ๑ ตั้งต้นจากจิตไม่มีตัวตน จิตล้วนๆ ไม่มีความคิดนึกว่าตัวตน. ขั้นที่ ๒ จิตมันโง่ มีความรู้สึกว่ามีตัวตน มีตัวกู-ของกู. แล้วพอมาขั้นที่ ๓ จิตหมดความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่มีตัวตนในความรู้สึกของจิต ก็สามตอน นี้จบ.

ขอให้กำหนดหลักเกณฑ์ ๓ ขั้นตอนนี้ไว้ให้ดีๆ แล้วก็ฟังเรื่องที่จะพูดไปโดยรายละเอียดนั้นได้ง่าย และเข้าใจได้ ไม่เกิดอาการที่เรียกว่า เป่าปี่ให้เต่าฟัง; แล้วคำบรรยายนี้ก็เป็นคำบรรยายที่เรียกว่า ธรรมะเล่นน้อยเล่นเดียวจบ ได้จริงๆ.

จิตตั้งต้นจากความไม่มีตัวตน, เป็นจิตล้วนๆ อยู่ตามธรรมชาติ นี้ขั้นตอนหนึ่ง. แล้วจิตมาสู่ความมีตัวตน ที่เกิดขึ้นเพราะอวิชชา ที่จิตได้มาสร้างขึ้นเอง ในการที่หมุนมาในโลกนี้ แล้วจิตก็กลับไปสู่ความไม่มีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง คือมีวิชชาเกิดขึ้น, จิตหมดความ

รู้สึกว่าคุณตัวตลกอีกครึ่งหนึ่ง. ฟังดูแล้วเรื่องมันนิดเดียว : จิตไม่เคยมีตัวตลก แล้วจิตมางมีตัวตลก แล้วก็จิตกลับหมดความมีตัวตลก ความรู้สึกไม่มีตัวตลกอีกครึ่งหนึ่ง สามคำสั้นๆ. นี่คือการทั้งหมดของธรรมชาติที่เราฟังและศึกษากันเป็นปีๆ ก็ปีๆ มาแล้ว แล้วมันจะนำหัวที่ว่ามันมีอยู่เพียงสามคำเท่านั้น : จิตล้วนๆ, จิตมีตัวตลก, แล้วจิตหมดตัวตลก. สามคำเท่านั้นจบ เรื่องจบ.

ขอร้องให้ช่วยจำสามคำนี้ เอาไปพูดจากถกเถียงซักไซ้ไล่เลียงปรึกษาหารือกัน อยู่แต่เพียงสามคำ: จะว่า จิตล้วนๆ ไม่มีกิเลสก็ได้, แล้วมันมีกิเลส, แล้วมันหมดกิเลสเป็นนิพพานก็ได้. หรือว่าจิตไม่มีตัวตลกมาก่อน, แล้วมาตัวตลก แล้วหมดตัวตลก, เหมือนกัน โดยใจความแล้วเหมือนกัน. แต่มันสำคัญอยู่หน่อยที่ว่า “ตัวตลก” ตัวตลกนั้นมีความหมายมาก ที่เป็นทุกข์กันเพราะมีตัวตลก. ตัวตลกเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แล้วก็เหนียวแน่น แล้วก็ละยาก ละไม่ได้ตลอดเวลาที่ยังไม่บรรลुพระอรหันต์.

แล้วมันยังมีความยุ่งยากลำบาก ที่สอนไว้ทั้งอย่างมีตัวตลกและอย่างไม่มีตัวตลก แต่ว่าไม่มีตัวตลกนี้เป็นหลักใหญ่ เป็นหลักที่ถูกต้อง. แต่ที่มีคำที่ทำให้งงงวยเลย คือมีคำตรัสคำสอน ที่ว่า *ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, ให้ฝึกตน ให้จัดการกับตน*; มันเกิดขัดกันอยู่ว่า เดียวว่าไม่มีตัวตลก เดียวว่ามีตัวตลก. แต่ถ้าท่านเข้าใจเรื่องนี้แล้ว จะเข้าใจได้ว่า มันไม่ขัดกันดอก เพราะว่า สิ่งที่เราเรียกว่า

ตัวตนนั่นจิตมันคิดเอาเอง. จิตนั้นแหละเมื่อมันโง่ มันก็คิดว่าเป็นตัว
ตน : “ฉันเป็นตัวตน มีตัวตนของฉัน” จิตมันโง่, ตัวตนนั่นก็คือ
จิตโง่, มันโง่แล้วใครจะมาช่วยให้หายโง่; มันเองอีกนั่นแหละ ที่มัน
เวียนว้ายไปในกองทุกข์, ในกองทุกข์, ในกองทุกข์มากขึ้น มันก็ค่อย
ลึ้มหลึ้มตามฉลาดขึ้นมา จนละเอียดซึ่งตัวตน เรื่องมันจบ.

แล้วที่นี้ก็ลองฟังให้ดี ๆ ว่า จะว่าไปตามลำดับทีละขั้นตอน
อย่าลืมน่าสามขั้นตอนเท่านั้นแหละ : จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลสอะไร, แล้ว
จิตเริ่มมีกิเลส มีตัวตน, และอันสุดท้าย จิตหมดกิเลส หมดตัวตน;
สามขั้นตอน.

จิตล้วน ๆ เป็นวิญญานธาตุ.

ขั้นตอนที่ ๑ ก็คือ จิตล้วน ๆ ไม่มีอะไร, มีแต่จิตล้วน ๆ ที่ยัง
ไม่มีความหมายแห่งตัวตน หรือไม่มีกิเลสนี้ ก็จะเริ่มมาตั้งแต่ว่า มี
ธาตุ ๖ ธาตุ อยู่ตามธรรมชาติ ดังพระบาลีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า
: บุรุษนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่าง, ๖ อย่างนั้น คือ ธาตุดิน ธาตุ
น้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, นี้ ๔ ธาตุ เป็นฝ่ายร่างกาย ฝ่ายวัตถุ; แล้วก็มี
วิญญานธาตุ นี่คือธาตุที่จะเป็นจิต, แล้วอันสุดท้ายอากาศธาตุที่ว่าง,
ที่ว่างซึ่งเป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง.

อันนี้แยบคายมาก ท่านกล่าวว่า ที่ว่างหรืออวกาศธาตุ เป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง. ในทางวัตถุ มันก็เป็นที่ตั้งของโลก ของสากลจักรวาล, โลกทั้งหมด *สากลจักรวาล* ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนอะไร? มันตั้งอยู่บนความว่าง ถ้าไม่มีความว่าง คือไม่มีที่ว่างให้ มันก็ตั้งขึ้นไม่ได้; เพราะมันมีที่ว่างให้ ฉะนั้น ทุกสิ่งมันจึงตั้งอยู่บนความว่าง, โดยส่วนใหญ่โดยส่วนรวม ทั้งโลกก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง หรืออวกาศธาตุ. แม้ส่วนย่อยหนึ่งๆ มาเป็น *ปรมาณู*หนึ่งๆ ในร่างกายคน ร่างกายอะไรก็ตาม, *ปรมาณู*หนึ่งๆ มันก็ต้องตั้งอยู่บนที่ว่าง; ที่ว่างเท่าที่มันจะตั้ง ที่มันต้องการจะตั้งอยู่ มันก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง.

ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า อวกาศธาตุ หรือที่ว่าง เป็นฐานที่รองรับธาตุอื่น: ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มันก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง. อวกาศธาตุมันต้องตั้งอยู่บนที่ว่าง เพราะมันอาศัยร่างกาย อาศัยธาตุทั้ง ๔ นั้นแหละ; แม้จะเอากันแต่เพียงวิญญานธาตุ มันก็ตั้งอยู่ในที่ที่ว่าง, ที่ยังว่างอยู่จากวิญญานธาตุ ที่ยังไม่วิญญานธาตุ มันยังเป็นที่ว่าง. คำว่า *ความว่าง* นี้ มันเป็นที่ตั้ง ที่ให้อยู่ ให้อาศัย ให้เกิดขึ้นของทุกสิ่ง, ของธรรมทั้งปวงที่มีการเกิดขึ้น.

เรื่องนี้ มีคำพูดอุปมาอันหนึ่งซึ่งดีมาก ซึ่งควรจะจำไว้ ว่า ถ้วยขามรามไห ภาชนะใดๆ ก็ตาม มันมีค่าอยู่ตรงที่มันว่าง กลวง, คิดดูสิ, ถ้วยขาม แก้วน้ำ อะไรก็ตามมีค่าขึ้นมาได้ก็เพราะมันมีว่าง และกลวง. ถ้าในถ้วยในขามในแก้วนั้นมันเต็มอยู่ด้วยอะไรหมดแล้ว

มันจะใช้อะไรได้, มันจะใช้อะไรได้เล่า! หม้อก็เหมือนกัน ถ้ามีอะไร เต็มอยู่ในหม้อแล้ว หม้อนั้นก็ใช้อะไรไม่ได้, ฉะนั้นหม้อมันว่างมันกลวง, โองไห้มันว่างมันกลวง, ถ้วยชามมันว่างมันกลวง, แก้วน้ำชาวน้ำ มันว่างมันกลวง, มันจึงใช้ประโยชน์ได้. ดูประโยชน์ของความว่าง ที่มันมีอยู่สำหรับให้สิ่งอื่นเข้ามาตั้งอาศัยอยู่ได้. ภาวะที่ว่าง อย่างนี้ ก็มีอยู่จริงเหมือนกัน แล้วท่านก็จัดเป็นธาตุธาตุหนึ่งด้วย.

ข้อนี้อย่าลืมนะว่า พระบาลีนี้มันแปลกที่ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ ธาตุ, ทุกอย่างเป็นธาตุ เรียกว่า ธาตุได้ทั้งนั้นแหละ. ทุกอย่างเรียกว่าธาตุใดธาตุหนึ่ง; แม้แต่พระนิพพานก็เป็นนิพพานธาตุ; ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ, โดยแท้จริงตามธรรมชาติแล้ว มันเป็นธาตุทั้งนั้น. ฉะนั้น ความว่าง, ความว่างนี่ก็เป็นธาตุ.

เรื่องธาตุนี้ ถ้าจะพูดกันให้หมดมันก็ยืดยาวมาก, และได้เคยพูดมาครั้งหนึ่งแล้ว เดียวนี้ จะพูดกันแต่เพียง ๖ ธาตุ ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งสมมติที่เรียกว่าคนคนหนึ่ง.

คนคนหนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖.

คนคนหนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖ ธาตุ : ดิน น้ำ ไฟ ลม, นี้ ๔ ธาตุ ฝ่ายวัตถุฝ่ายกาย, แล้วกวีญญาณธาตุ นี้ฝ่ายจิต, แล้วอากาศ-ธาตุ นี้ฝ่ายว่าง ไม่จัดเป็นรูปไม่จัดเป็นนาม มันเป็นธาตุของมัน. แล้วบางทีจะมีความหมายไกลไปถึงเป็นที่ดับแห่งรูปและนามด้วย นั่นอย่าเพ้ออธิบายเลย มันยังไกลนัก.

ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบกันขึ้นได้เป็นร่างกาย นี้อธิบายละเอียดในการบรรยายหลายครั้งแล้ว; แต่ต้องเอามาพูดเป็นการเตือนอีกครั้งหนึ่งว่า :-

ธาตุดิน นั่นคือ เป็นส่วนที่กินเนื้อที่ มันจะเล็กใหญ่เท่าไรก็ตาม มันจะเป็นหนึ่งปริมาณอะไรก็ตาม เขาหมายถึงสิ่งที่มันกินเนื้อที่มันแข็งและกินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ นี้เรียกว่าธาตุดิน คือส่วนประกอบหน่วยหนึ่งๆ.

ธาตุน้ำ คือคุณสมบัติที่ทำให้ธาตุดินเกาะกุมกันได้; ถ้าไม่มีธาตุน้ำธาตุดินมันเกาะกุมกันไม่ได้ มันก็ไม่มีรูปร่างอะไร.

ที่นี้ ธาตุไฟ คืออุณหภูมิ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่ง.

ธาตุลม คือความระเหยได้ของแก๊ส ของธาตุลมนี้ คือสิ่งที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหว.

ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุนี้ คือคุณสมบัติ ๔ ประการนี้มันไม่มีตัวตนอะไร มันมีคุณสมบัติแต่ละอย่างๆ. คุณสมบัติ ๔ อย่างนี้ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย.

ที่เรามักจะพูดกันว่า ธาตุดิน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง. ธาตุน้ำ คือ เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา, ไปซื้อเอาของเหลว น้ำมันเป็นคำอธิบายสำหรับชาวบ้านหยาบๆ. ควรจะพูดว่า ธาตุดิน เป็นของแข็ง หาดูได้ง่าย เห็นได้ง่ายที่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง. ธาตุน้ำของเหลว ที่เกาะกุมกันให้อยู่เป็นรูปทรงนั้นเห็นได้ง่ายที่เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา. ธาตุไฟ ดูได้ที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น. ธาตุลม คือ ลมแก๊ส ที่เคลื่อนไหวไปมาในลำไส้ ในท้อง เป็นต้น. นั่นก็หยาบๆ ชี้ให้เห็นหยาบๆ. ถ้าให้เห็นละเอียดแล้ว ต้องเล็งที่คุณสมบัติ ว่าคุณสมบัติใดที่มันแข็ง กินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ เบียดเอาเนื้อที่ นี่คือธาตุดิน, ตั้งแต่ส่วนใหญ่ที่สุด จนถึงส่วนเล็กที่สุด ๑ ปริมาณก็เรียกว่ามันเป็นธาตุดิน.

เราจะเห็นได้ว่า ในแต่ละอย่างๆ ที่เราไปแยกมันนั้น ไม่ถูกดอก. ที่จริงมันก็ประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้ง ๔ เสมอแหละ; เช่นว่า ในเนื้อคน เนื้อหนัง เอ็น กระดูก เนื้อคนนี้ ส่วนที่เป็นธาตุดิน ก็คือส่วนที่แข็ง, ส่วนที่เป็นธาตุน้ำ ก็คือสิ่งที่มันทำให้ยึดติดกันได้ ตามคุณสมบัติของน้ำ, ที่เป็นธาตุไฟ มันก็มีอุณหภูมิ, ในเนื้อหนังของคนเรา มีอุณหภูมิ คือความร้อนจำกัดอยู่, แล้วในเนื้อหนังของคนเรา

ก็มีธาตุลม คือสิ่งที่มันเคลื่อนไหวไปมา คือแก๊สต่างๆ ที่เราเรียกว่า แก๊สต่างๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ในเนื้อหนัง ในระหว่างเซลล์อะไรก็ตาม. นั้น เราแยกไม่ได้, หรือจะเอาโลหิตมาดู เอาโลหิตมาดู แยกดู เอ้า, ในโลหิตก็มีธาตุดิน คือมีส่วนที่เป็นเซลล์เป็นของแข็งละเอียด เห็นไม่ได้, แล้วในโลหิตนั้นก็มีย้ำ มีธาตุน้ำ, แล้วในโลหิตนั้นก็มียุณภูมิ คือ ความร้อน, แล้วในโลหิตนั้นก็มีย้ำแก๊ส ซึ่งระเหยอยู่เรื่อยๆ; แม้ในโลหิตที่ เรียกกันว่า ธาตุน้ำ มันก็มีทั้ง ๔ ธาตุ.

เป็นอันว่า ธาตุนี้ถึงถึงคุณสมบัติประเภทหนึ่งๆ : ธาตุดิน คุณสมบัติแข็งกินเนื้อที่, ธาตุน้ำ คือคุณสมบัติยุตหนอง ยุตโยงให้มัน เกาะกัน ให้มันติดกัน, ธาตุไฟก็ทำให้ร้อน ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นให้อาหารเปลี่ยนแปลง เป็นการย่อยอาหาร, ธาตุลม ก็คือให้มัน เคลื่อนไหวได้ ถ้ามันไม่เคลื่อนไหว มันก็ไม่เจริญอะไรได้, นี้เรียกว่า ธาตุ ๔.

ที่นี้ วิญญาณธาตุ ธาตุจิต ธาตุใจ นี้ อธิบายดีกว่า; รู้แต่ ว่ามันเป็นธาตุชนิดหนึ่งตามธรรมชาติ คุณสมบัติของมันก็คือ รู้สึก ได้, เป็นธาตุที่รู้สึกได้ คือคิดนึกได้. ถ้ามันมีอุปกรณ์ สำหรับที่จะรู้สึก คิดนึก มันก็รู้สึกคิดนึกได้; อุปกรณ์ก็คือร่างกาย นั่นเอง.

ร่างกาย ประกอบด้วยธาตุ ๔ เป็นเนื้อหนังร่างกาย แล้วยังเป็นส่วนสำคัญ คือระบบประสาท ส่วนที่ประกอบกันเป็นระบบ ประสาทนี้ ก็เป็นส่วนร่างกาย. แต่แล้วมันเป็นที่ตั้งอาศัยของธาตุ

วิญญาณ ธาตุจิต; มันได้อาศัยระบบนี้ทำหน้าที่ได้, มันเลยแยกกันไม่ได้. ถ้ามันแยกกัน จิตก็ทำอะไรไม่ได้ มันไม่มีที่จะทำงาน, ร่างกายล้วนๆ ก็เหมือนกัน ถ้ามันไม่มีธาตุวิญญาณ ไม่มีธาตุจิต มันก็ไม่มีค่าอะไร ไม่มีคามหมายอะไร ทำอะไรไม่ได้; ฉะนั้นจึงต้องไปด้วยกัน, ธาตุฝ่ายกาย กับ ธาตุฝ่ายจิตนี้แยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันก็เท่ากับไม่มี.

ส่วนอีกธาตุหนึ่ง คือ อากาศธาตุ – ธาตุว่างนั้น มันเป็นเครื่องรองรับทั้ง ๒ ธาตุนี้ไว้, ทั้ง ๒ ธาตุนี้มันตั้งอยู่บนความว่าง อย่างที่พูดมาแล้ว. ฉะนั้นจึงต้องตั้งต้นด้วยธาตุทั้ง ๖ ว่าบุรุษนี้ที่สมมติกันว่าเป็นคนคนหนึ่งนี้ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่างนี้. นี่คือจุดตั้งต้นของเรื่อง.

ธาตุ ๖ นี้มีอยู่ตามธรรมชาติ ตามหลักของพระพุทธศาสนา ไม่ต้องมีพระเจ้า, ไม่ต้องมีอะไรสร้างมา, มันมีอยู่ตามธรรมชาติ, กฎของธรรมชาตินั้นแหละสร้างมันมา แล้วมันก็ทำหน้าที่ของแต่ละธาตุ, ธาตุทำหน้าที่ของแต่ละธาตุ โดยอำนาจของกฎธรรมชาติ โดยกฎธรรมชาติ ธาตุทั้ง ๖ มันก็มีคุณสมบัติประจำตัวของมัน, แล้วมันก็ทำหน้าที่ของมันได้, แล้วมันก็มีเหตุปัจจัยให้ได้ทำหน้าที่; ธาตุ ๖ จึงได้ทำหน้าที่ของมัน คือทำให้เกิดร่างกายคนขึ้นมา; และให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า จิตใจ อยู่ในร่างกายขึ้นมา แล้วก็ตั้งอยู่บนความว่าง ซึ่งเรามองไม่เห็นตัว; เพราะว่าเราจะไปเห็นแต่สิ่งที่มันตั้งอยู่เท่านั้น, เราไม่มอง

เห็นสิ่งที่รองรับสิ่งนั้นอยู่. เช่น ก้อนหิน อย่างนี้ มันตั้งอยู่บน
ความว่าง; ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมันก็มีที่ว่างให้
ก้อนหินมาตั้งอยู่. แต่เรามองที่ไรเราเห็นก้อนหินทุกที เราไม่เห็น
ความว่าง สำหรับทุกๆ ปริมาณของก้อนหิน ที่มันจะตั้งอยู่ได้ มัน
ตั้งอยู่บนความว่าง.

นี่เรียกว่า ชาติทั้ง ๖ มันประกอบกันตามธรรมชาติอย่างนี้
แล้ว มันก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า คนคนหนึ่งโดยสมมติ แยกได้เป็นส่วนกาย
และส่วนจิต และส่วนความว่าง. ส่วนกาย คือร่างกาย ส่วนจิต คือ
จิต และตั้งอยู่บนความว่าง ความว่างนี้ไม่ต้องนับก็ได้ เพราะว่ามัน
ไม่มีบทบาทอะไร ที่มันจะมีบทบาททำให้เกิดปัญญายุ่งยากก็คือส่วน
ที่เป็นกายกับจิต. เราได้มีกาย ได้มีจิต บางทีก็เรียกว่า นามรูป,
นามรูป ก็คือรูปที่มีนาม. นามก็คือจิต, เรียกว่ากายก็ส่วนที่มันเป็น
วัตถุ, จิตก็เป็นส่วนที่เป็นนามธรรม; บางทีเรียกเสียใหม่ว่า นามรูป,
นามรูป คือรูปที่มันมีนาม หมายถึง กายที่มันมีจิตนั่นเอง. แต่ละ
คนๆ นี้คือกายที่มีจิต, เรียกว่า นามรูป.

จิตเป็นส่วนสำคัญ เป็นส่วนที่ว่ามีค่า มีความหมาย, กาย นั้น
ก็เป็นเครื่องรองรับจิต จะเรียกว่ารับใช้จิตก็ได้; แต่ที่แท้มันก็เป็นเพียง
อุปกรณ์ให้จิตทำงานได้ ถ้าเปรียบอย่างเดียวนี้นี้ก็เหมือนกับว่า ส่วน
ประกอบที่ให้เกิดไฟฟ้านั้น มันเป็นตัวเครื่องไฟฟ้า; แต่ตัวไฟฟ้านั้นเรา
มองไม่เห็นตัว; เช่นหม้อแบตเตอรี่มันก็เหมือนกับร่างกาย ทำให้สิ่งที

เรียกว่าไฟฟ้านั้น มันแสดงตัวออกมาได้ หรือทำหน้าที่ได้ เครื่อง
ไดนาโม เยนเนอเรเตอร์ใหญ่โตมโหฬารก็เหมือนกันแหละ มันเป็น
เพียงเหมือนกับร่างกาย ให้เป็นที่แสดงออกแห่งกำลังไฟฟ้าหรือตัว
ไฟฟ้าอันมหัศจรรย์. ฉะนั้น กายมันก็มีค่าเพียงเท่านั้นแหละ มันมีค่า
เพียงว่าให้จิตนี้มันทำอะไรได้.

นี่ฝ่ายที่เป็นกายมีอยู่ ๔ ธาตุ ฝ่ายที่เป็นจิตมีอยู่ ๑ ธาตุ ฝ่าย
ที่รองรับทั้ง ๒ พวกนี้ไว้มีอยู่ ๑ ธาตุ คือธาตุว่าง นี่ตั้งต้นที่ตรงนี้.

ตอนที่ ๑ จิตล้วนๆ เป็นจิตประภัสสร.

เดี๋ยวนี้ จิตล้วนๆ ยังเรียกว่า จิตล้วนๆ ไม่มีกิเลส, จิตยัง
ไม่มีกิเลส ยังไม่มีความคิดนึกรู้สึกว่าจะตัวกูว่าของกู นี่คือจิตล้วน. จิต
ล้วนๆ มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นธาตุจิตที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งใน
บาลีเรียกว่า จิตนี้เป็นประภัสสร; แต่ว่าเศร้าหมองได้ เพราะกิเลสที่
เกิดขึ้นมา. ธรรมชาติจิตนั้นประภัสสร แวววาวเหมือนกับน้ำเพชร,
แต่มันเศร้าหมองได้เมื่อกิเลสเกิดขึ้นมา นั่นแหละจิตล้วนๆ ยังไม่เกิด
กิเลส, จิตล้วนๆ ยังไม่เกิดกิเลส เรียกว่า จิตประภัสสร.

จิตประภัสสร คิดนึกอะไรไม่ได้, จึงไม่เกิดความคิดนึกว่าตัว
ตนอย่างไร มันจึงไม่มีความรู้สึกว่าจะตัวตนในจิตขณินี้; ฉะนั้น ตัวตน

จึงยังไม่มี เพราะจิตยังคิดไม่เป็น, มันเป็นจิตที่ล้วนๆ ไม่มีกิเลส ซึ่งเป็นความคิดนึก.

ที่นี้ก็รู้ว่า มันเป็นประภัสสรอยู่ได้ ช่วงเวลาที่กิเลสยังไม่ได้เกิดขึ้น กิเลสอาจจะเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้; เดียวนี้กิเลสยังไม่ได้เกิดขึ้น แล้วมันก็เป็นประภัสสรไปพลางเท่านั้นเอง. ถ้าจะเรียกว่า บริสุทธิ์ก็ไม่ได้ เพราะว่ามันพร้อมที่จะเศร้าหมอง จึงเรียกว่าประภัสสร มีความเรืองแสงแวววาวอยู่ น่าดูน่าชม; แต่ว่ามันจะเศร้าหมองเมื่อไรก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่าบริสุทธิ์ดอก. ถ้าจะใช้คำว่า บริสุทธิ์ ต้องใช้ว่ายังบริสุทธิ์ชั่วคราว, บริสุทธิ์ชั่วคราว, ที่ยังไม่เกิดกิเลสขึ้น; เพราะที่จิตนี้ยังเป็นธรรมชาติ ยังไม่ได้รับการอบรม ยังไม่มีภาวนา คือยังไม่มีจิตตภาวนา, ยังไม่มีใครพัฒนาจิตนี้ ให้กลายเป็นจิตที่ดีที่สุด คือเกิดกิเลสไม่ได้. จิตนี้ยังเป็นตามธรรมชาติ คือยังเกิดกิเลสได้, แต่มันยังไม่เกิดกิเลส เรียกว่าจิตล้วนๆ นี่ตอนหนึ่งแล้วนะ.

จิตล้วนๆ ยังไม่เกิดกิเลส ก็คือยังไม่เกิดความรู้สึกว่าตัวฉันหรือของฉันในจิตนั้น ตัวตนยังไม่เกิด, มีจิตล้วนๆ กิเลสยังไม่ได้เกิด มีจิตล้วนๆ. นี่ตอนหนึ่งแล้วของสิ่งที่จะเรียกกันว่าชีวิต, ชีวิตตลอดทั้งสาย มันตั้งต้นด้วยจิตล้วนๆ.

ที่นี้มันเกิดจิตล้วนๆ อย่างนี้ ขึ้นมาในร่างกายนี้ แล้วปรุงแต่งกันต่อไป; เมื่อจิตได้อาศัยร่างกาย และได้อาศัยสิ่งต่างๆ เข้ามากระทบจิต โดยผ่านทางร่างกายนี้จะเกิดการปรุงแต่ง เป็นจิตที่มีกิเลส. จิต

ล้วน ๆ ไม่มีกิเลสมันจะมากลายเป็นจิตที่มีกิเลสแล้ว ระวังให้ดี.

ดูกันง่าย ๆ ก็ดูตั้งแต่เมื่อยังอยู่ในท้องแม่; เมื่ออยู่ในท้องแม่ มันก็มีร่างกาย, ร่างกายของสัตว์ในครรภ์, แล้วมันก็มีจิต ตามประสาจิตแรกมีของสัตว์ในครรภ์. สัตว์ที่นอนอยู่ในครรภ์ของแม่นั้น มันก็มีจิตที่มันจะรู้สึกอะไรได้เหมือนกัน; แม้ว่าจะคิดนึกไม่ได้ จะยินดี ยินร้ายไม่ได้ จะเกิดความคิดว่า ตัวกู – ของกู ไม่ได้, แต่มันก็รู้สึกได้. นี้เรียกว่า สัตว์ในครรภ์ที่ยังอยู่ในครรภ์นั้น มันไม่มีเวทนาถึงขนาดที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ. จิตยังไม่ได้รับเวทนา : สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาที่เต็มขนาด ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ; เราก็เรียกว่า ยังไม่มีเวทนา ก็ได้ เพราะว่าอายตนะทั้ง ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทารกในครรภ์นั้นไม่ได้ทำหน้าที่. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทารกในครรภ์ยังไม่ได้ทำหน้าที่เต็ม ตามความหมายของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แม้มันจะทำหน้าที่บ้าง เช่นว่ากายจะรู้สึกอะไรบ้าง มันก็ยังไม่เต็มที่ : ตาก็เห็นรูปไม่ได้ หูก็ฟังเสียงไม่ได้, หรือถ้าฟังเสียงอะไรได้บ้าง มันก็ไม่เต็มที่ที่จะให้เกิดความรู้สึกอะไร. จมูกก็ยังไม่ได้หายใจ ก็ไม่รู้จักลิ้น, ลิ้นก็ยังไม่ได้ใช้ เพราะกินอาหารที่ละลายเสร็จ สำเร็จแล้วไปทางสายสะดือ มันไม่ได้ใช้ลิ้น, ผิวหนังก็ปล่อยไปตามบุญตามกรรมอยู่ในครรภ์นั้น ไม่ได้สำเร็จประโยชน์เหมือนผิวหนังของคนธรรมดาข้างนอกนี้.

นี้เราเรียกว่า ทารกในครรภ์นั้นยังไม่ได้มียังไม่ได้ใช้ อายตนะ

ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. นี่เมื่อมันอยู่ในครรภ์ มันก็ยังเป็นจิตล้วนๆ อยู่ นั่นแหละ, เรียกว่า จิตล้วนๆ. ทารกในครรภ์มีร่างกายแล้วก็มีจิตล้วนๆ อยู่ ยังไม่อาจจะเกิดกิเลส, ยังไม่อาจจะเกิดความยึดถือว่าตัวตน ก็คือไม่มีตัวตน.

ตอนที่ ๒ จิตมีกิเลส เริ่มเมื่อทารกรู้จักเวทนา.

ทีนี้ ครั้นมาถึงระยะที่ ทารกนี้คลอดออกมาจากครรภ์แล้ว ก็ยังคล้ายๆ กับอยู่ในครรภ์ ออกมาเดี๋ยวนี้ก็คล้ายๆ กับอยู่ในครรภ์; แต่มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย พัฒนาเรื่อย เจริญเรื่อย จนเด็กน้อยนี้รู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามความหมายของอายตนะ ๖ เรียกว่า ได้อายตนะ ๖ แล้ว นี้เวทนาจึงเกิดขึ้น เพราะการสัมผัสทางอายตนะ ๖ : ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส ผิวกายได้รับสัมผัส จิตก็ได้รับอารมณ์, นี่มันต่างกันมาก.

เดี๋ยวนี้เด็กทารกน้อยๆ นั้น สมมติว่าสักเดือนหนึ่งจะดีกว่า จะแน่นอนกว่า มันค่อยๆ มีความรู้สึกทางอายตนะเต็มขึ้นมาๆ; ก็กินอาหารอย่างธรรมดาแล้ว, ไม่ได้กินทางสายสะดือแล้ว มันก็รู้สึกอรร้อยหรือไม่อรร้อยแล้ว ตามันเห็นอะไรได้ มันก็มีสัญญาจำหมายได้ มันก็รู้ว่าสวยหรือไม่สวย, หูมันก็ทำหน้าที่ได้ ให้รู้สึกว่ามีเสียงซบกล่อมนี้

ไพเราะหรือไม่ไพเราะ, จมูกมันก็ได้กลิ่นชนิดที่เรียกว่ามันถูกใจหรือไม่ถูกใจ, ผิวหนังก็ได้รับการทะนุถนอมให้อบอุ่นให้มันนวล จนรู้สึกค่าของความสบายทางผิวหนัง. ที่นี้ส่วนจิตนั้น ถ้ามันคิดนึกคิดอะไรได้ มันก็มีอารมณ์สำหรับคิดนึก สำหรับจะถูกใจ หรือสำหรับจะไม่ถูกใจ เช่นเดียวกัน.

ในตอนนี้อธิบายให้เข้าใจว่า เด็กมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รับสัมผัสทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้ ที่มันจะอร่อยคือพอใจ หรือไม่อร่อย ไม่พอใจ นั้นมันเป็นไปตามธรรมชาติ. ตรงนี้ต้องเข้าใจกันด้วยว่า มันเป็นไปตามธรรมชาติ.

ถ้าว่า ตา ได้รับคลื่นแสง ตามธรรมชาติชนิดที่พอดีสำหรับจะให้ประสาทตาสบาย ภาพนั้นก็เรียกว่าเป็นที่สบายแก่ตา หรือสวย, ถ้ามันหยาดคายกระทบกระทบเือนตา มันก็ไม่สวย ต้องมีคลื่นแสงที่มากระทบนั้นพอดี สำหรับให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น, คลื่นแสงที่ไม่ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น ก็ไม่เป็นที่ปรารถนา เกลียดและหลบไปเสีย. คลื่นแสงที่พอดีแก่ตาทำให้สบายแก่ตา ก็รับเอา, แล้วยินดี ก็รู้สึกยินดีทางตา, หรือยินดีร้ายทางตา.

ที่นี้ หู เมื่อได้รับคลื่นเสียง ที่เหมาะสมตามธรรมชาติ ที่ทำให้หูรู้สึกสบาย คือมีคลื่นของเสียงพอดีๆ สำหรับให้หูรู้สึกสบาย; ทารกนั้นมันก็รู้สึกสบายทางหู ถ้าผิดจากนั้นมันก็ไม่สบายทางหู; เขาก็ค่อยๆ รู้สึกความสบายทางหู, ไม่สบายทางหู, คือยินดียินร้ายทางหู.

ทาง จมูก นี้ก็เหมือนกัน ถ้ากลิ่นนั้นมันมีแก๊สมีออนของแก๊สที่พอดี สำหรับที่ทำให้ประสาทจมูกรู้สึกสบาย มันก็หอม, เป็นกลิ่นหอม กลิ่นที่ต้องการ. ถ้ามันมีจำนวนออนในกลิ่นนั้นมากเกินไป, ก็เป็นกลิ่นฉุน เป็นกลิ่นเหม็น เป็นอะไรไปตามเรื่องคือไม่สบาย. ฉะนั้น การที่ตาจะรู้สึกสบาย หูจะรู้สึกสบาย จมูกจะรู้สึกสบาย เป็นไปได้ตามธรรมชาติ ไม่ต้องมีใครมาสอน.

ผิวหนัง ก็เหมือนกันแหละ ถ้ามันมีสิ่งที่ทำให้รู้สึกแคะระบบประสาททางผิวหนังพร้อมกันมากๆ มันก็นึ่มนวล; เช่นเมื่อเปียก เมื่อนี้อย่างนี้ มันก็รู้สึกพร้อมกันมากๆ ก็เป็นความนึ่มนวล สบายแก่ผิวหนัง; ถ้ามันแห้ง มันแข็งกระด้าง มันก็ไม่รู้สึกสบายแก่ผิวหนัง ฉะนั้นเด็ก ๆ จึงได้รับความสบายแก่ผิวหนัง จนรู้สึกถูกใจ, อาบน้ำบ้าง ทาแป้งบ้าง ให้มันนึ่มนวล; แล้วเด็กสัมผัสนี้มนวล ก็รู้สึกพอใจ แล้วมันมีส่วนที่ตรงกันข้าม คือไม่พอใจ.

เป็นอันว่า เดี่ยวนี้ทารกของเรา รู้จักสัมผัส ทั้งในส่วนที่น่ารัก น่ายินดี และส่วนที่ไม่น่ารักไม่น่ายินดี มันผิดไปจากเมื่ออยู่ในท้อง. เดี่ยวนี้มีเวทนาแล้ว : เดี่ยวเวทนาทางตา เดี่ยวเวทนาทางหู เดี่ยวเวทนาทางจมูก. เดี่ยวนี้เด็กก็สามารถที่จะมีเวทนา เหมือนกับเราๆ ผู้ใหญ่อย่างนี้แล้ว.

เวทนาทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ.

ที่นี่ พอได้เวทนานั้น ทั้งเวทนาที่ถูกต้อง และเวทนาที่ไม่ถูกต้อง นี้ทำให้เด็กฉลาด หรือให้เด็กโง่. เด็กก็คือเราทุกคนที่เคยเห็นมาแล้ว ออกมาจากท้องแม่แล้ว ได้รับเวทนาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ชนิดที่สบายแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, และบางเวลาที่ไม่สบายอย่างยิ่ง แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แต่ว่าเวทนาทั้งสองชนิดนี้ มันทำให้เด็กฉลาด หรือทำให้เด็กโง่.

ตรงนี้จะระลึกถึง พระพุทธภาษิตที่ว่า ทารกนั้นมันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ มาแต่ในท้อง; มันก็โง่สิ เพราะมันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติมาแต่ในท้อง, มันก็ยินดี ยินร้ายต่อเวทนานั้น: ยินดีต่อเวทนาที่น่ายินดี, ยินร้ายต่อเวทนาที่น่า ยินร้าย. นี่คือโง่, นี่คือโง่, มีเวทนาโง่ เพราะไม่มีความรู้เรื่องเจโต-วิมุตติ ปัญญาวิมุตติมาแต่ในท้อง มันก็ปล่อยไปตามธรรมชาติ, มันก็ยินดีที่มาทำให้ยินดีพอใจ, ยินร้ายที่มาทำให้ยินร้ายไม่พอใจ, ฉะนั้น จึงเกิดรูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปะ อัมมารมณัฏฐ์ ประเภทหนึ่ง ที่ทำให้ยินดี พอใจ หลงใหล, รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปะ อัมมารมณัฏฐ์ อีกพวกหนึ่ง ซึ่งทำให้ยินร้าย โกรธเคือง ขัดใจ.

เอาแล้ว ลูกทารกนี้มันสามารถที่จะยินดีพอใจ และสามารถ

ที่จะยินร้าย โกรธเคืองขัดใจขึ้นมาแล้ว. เดียวนี้จะได้เห็นได้ ไม่ใช่จิต ล้วนๆ เสียแล้ว, เห็นไหมเล่า? จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว เป็นจิต ที่อวิชชาครอบงำเสียแล้ว, เป็นจิตที่รู้สึกยินดียินร้ายเสียแล้ว. เมื่อ ชอบหรือยินดี ก็เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง, เมื่อไม่ชอบหรือยินร้าย ก็เป็น กิเลสอีกชนิดหนึ่ง.

นี้มาถึงตอนที่ ๒ นี้ จิตไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว เป็นจิตที่ยินดี ยินร้ายได้เสียแล้ว แล้วก็เกิดกิเลสได้เสียแล้ว, แล้วก็โง่ต่อสิ่งเหล่านั้น, เรียกว่าเป็นอวิชชา. เขาไม่รู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ, ว่า ทั้งหมดเช่นนั้นเอง, ทั้งหมดเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ทั้งหมดเป็นเช่นนั้นเอง ความรู้อย่างนี้มันไม่มี, เด็กนั้นไม่มีความรู้อย่างนี้ ที่ใน พระบาลีกล่าวว่า ทารกนั้นไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ; เมื่อไม่มีความรู้อย่างนี้ มันก็ยินดียินร้ายไปตามเรื่อง. นั่นแหละคือ อวิชชา มันก็หลงรักบางอย่าง ก็เกิดโลภะหรือราคะขึ้นมา, มันก็หลงเกลียดหลงโกรธ บางอย่างก็เกิดโทสะ หรือโกธะ ขึ้นมา; แล้วมันไม่เข้าใจสิ่งนั้นๆ ได้ตามที่เป็นจริง มันโง่มันก็หลงไหล มันก็ขงใจ มันก็สงสัย นี้ ก็เกิดโมหะขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้ลูกทารกของเราสามารถที่จะเกิดโลภะ โทสะ โมหะ ในอันดับต้นขึ้นมาแล้ว. นี้ จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว, จิตนี้ไม่ใช่ จิตล้วนๆ เสียแล้ว, นี่บทบาทที่ ๒ ฉากที่ ๒ ของจิตนี้.

การเกิดขึ้นของขันธทั้ง ๕.

ที่นี้ก็ดูให้ละเอียดในทางธรรมะ ก็คือว่า ทารกนี้ที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ นี้. ทารกน้อยๆ นี้ก็ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ แล้วเหมือนกัน; แม้ตัวเล็กๆ นี้ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นร่างกาย วิญญาณเป็นธาตุจิต อากาศเป็นที่ว่าง จิตอาศัยร่างกายทำงาน. เมื่อร่างกายทำงาน, ส่วนที่เป็นร่างกายทำหน้าที่ของมัน เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; เมื่อใดมันทำหน้าที่ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่ารูปขันธ, เรียกส่วนนั้นว่า รูปขันธ ของทารกนั้น.

ที่นี้ เมื่อได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับสิ่งที่อยู่ข้างนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ มันก็เกิดวิญญาณ วิญญาณขันธ : วิญญาณขันธทางตา วิญญาณขันธทางหู วิญญาณขันธทางจมูก วิญญาณขันธทางลิ้น วิญญาณขันธทางกาย วิญญาณขันธทางใจ ๖ ทางนี้, เรียกว่าทารกน้อยๆ นี้มีวิญญาณขันธแล้ว.

ที่นี้ เมื่อสัมผัสอย่างนี้แล้ว ก็เกิดเวทนาขันธ, รู้สึกในเวทนาขันธว่าเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือ ไม่สุขไม่ทุกข์; เด็กๆ น้อยๆ นี้ ก็มีเวทนาขันธแล้ว.

ที่นี้ เด็กนี้ก็รู้สึกสำคัญมั่นหมายว่าอะไรเป็นอะไร, อะไรเป็น

อะไร, ที่ได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ่น ภาย ใจ, อะไรเป็นอะไร, อะไร เป็นอะไร. มันสำคัญมันหมายได้ : สำคัญในทางสี สีดำ สีแดง สีเขียว สีเหลือง, สำคัญในทางรูป รูปสั้น รูปยาว รูปใหญ่ รูปเล็ก รูปหญิง รูปชาย รูปอะไร มันสำคัญได้; แล้วสำคัญในชั้นนามธรรม นี้ คือมันสำคัญ ว่าอย่างนี้เรียกว่าสุข, อย่างนี้สำคัญว่าสุข อย่างนี้ สำคัญว่าทุกข์, อย่างนี้สำคัญว่าไม่สุขไม่ทุกข์, มันสำคัญไปถึงกับว่า นี้มีค่า นี้มีความหมาย นี้มีประโยชน์ นี้มีอะไรที่เป็นความยิ่งใหญ่; มัน มีสัญญาแล้ว, มีสัญญาขั้นแล้ว. ทารกตัวน้อยๆ รู้จักมีสัญญาขั้น แล้ว.

ทีนี้เมื่อสำคัญมันหมายนั้นนี้ได้พอตัวแล้ว ก็เกิดความคิด : คิดว่าจะทำอย่างไร? เช่นสำคัญว่าสวย มันคิดแต่จะเอา, สำคัญว่า ไม่สวย มันก็คิดที่จะฆ่าเสีย. ฉะนั้นเด็กเล็กๆ มันก็ทำไปตามเรื่อง ของเด็กเล็กๆ; บางทีมันก็บีตัวแมลงบ้าง, มันก็ทำอะไรไปตามความ รู้สึกคิดนึก ที่มันมีสัญญาว่าเป็นอะไร. ถ้าเห็นว่าตัวแมลงนี้มีสัญญา ว่าเป็นศัตรูของกู มันก็ตีตัวแมลง, บีตัวแมลงได้ ทั้งที่เป็นเด็กเล็กๆ. นี้เรียกว่าความคิดได้เกิดแล้ว, ความคิดที่จะเอา ความคิดที่จะได้ ความคิดที่จะมีไว้ ความคิดที่จะกิน ความคิดที่จะใช้ ความคิดที่จะ ฆ่าเสีย, หรือความคิดที่จะทะนุถนอมไว้มันมีแล้วนี่. นี้ สังขารขั้น เกิดแล้ว, สังขารขั้นเกิดแล้วแก่ทารกน้อยๆ นั้น.

ฉะนั้นเรียกว่า ขั้นทั้ง ๕ เบญจขั้นนี้เกิดมีได้แล้ว แก่ทารก

น้อยๆ นั้น; แต่ดูให้ดีเถอะ มันไม่ใช่เวลาเดียวกัน ชั้นทั้ง ๕ ไม่ได้เกิดพร้อมกันได้: รูปชั้นเกิดแรกที่สุด เพื่อจะทำงานทางจิตได้, แล้วก็จิตเกิดเมื่อมีสัมผัสทางอายตนะนี้มันก็เป็นวิญญาณชั้น; หลังจากกระทบแล้วเป็นวิญญาณชั้น: ตากระทบรูป เกิดวิญญาณชั้นทางตา, หูกระทบเสียง เกิดวิญญาณชั้นทางหู: นี่มันเกิดวิญญาณชั้นตอนนี้, ไม่ใช่เกิดพร้อมกันกับรูป.

เมื่อเกิดวิญญาณชั้นแล้ว มันมีผัสสะ มันก็มีเวทนา, เวทนาชั้นมาในขั้นตอนนี้. เวทนาชั้นแล้วสัญญา สำคัญมันหมายถึงไปในสิ่งที่เป็นเวทนาหรือเกี่ยวกับเวทนา, แล้วจึงเกิดความคิดนึกต่างๆ ซึ่งเป็นสังขารชั้นทีหลัง; มันไม่ได้เกิดพร้อมกัน, แล้วมันยังเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันด้วย โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ในฐานะเกิดก่อนบ้าง ในฐานะเกิดทีหลังบ้าง ในฐานะเกิดพร้อมกันบ้าง แล้วแต่เรื่องของธรรมชาติ. แต่ว่าเดี๋ยวนี้ทารกน้อยๆ นี้ สามารถเกิดเป็นรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้นแล้ว.

จิตโง่ยึดถือชั้น ๕ เป็นตัวตน—ของตน.

ที่นี่ มันจะเกิดตัวตน คือทารกนั้นคิดนึกได้ รู้สึกได้; เมื่อใดมีเหตุการณ์ให้จิตไปสนใจฟังเสียงที่ตัวรูปชั้น คือร่างกาย; ความคิด

ว่าตัวกูในร่างกายนี้มันก็จะเกิดขึ้น, หรือว่าร่างกายเป็นของกูก็ได้ แล้วแต่กรณี. ถ้ามันไปมุ่งเอาที่ร่างกายทำอะไรได้ ร่างกายนั้นก็เป็นตัวกู; แต่ถ้ามีความรู้สึกอย่างอื่นที่เหนือกว่า มันก็เห็นว่าร่างกายนี้เป็นเพียงของกู.

นี่เวทนามันรู้สึกได้ จิตมันรู้สึกเป็นเวทนาได้ เมื่อจิตรู้สึกต่อเวทนา ก็เอาจิตที่รู้สึกต่อเวทนานั้นเป็นตัวกู, เอาเวทนาเป็นของกู. เอาตัวผู้รู้สึกต่อเวทนานั้นแหละเป็นตัวกู, จิตนั้นมันเอาจิตนั่นเองเป็นตัวกู; เพราะว่ามันรู้สึกต่อเวทนาได้. ส่วนความรู้สึกที่เป็นเวทนานั้นมันก็ยึดถือว่าเป็นเวทนาของกู, จิตจึงเกิดความรู้สึกว่าตัวตน ว่าของตนในเวทนานั้น.

ทีนี้เมื่อมาถึงระยะของสัญญา มันสำคัญมันหมายว่าเป็นอะไรได้ ก็เอาตัวจิตที่สำคัญมันหมายว่าเป็นอะไรได้นั้นแหละ ว่าเป็นตัวกู ผู้สำคัญมันหมาย, แล้วสิ่งที่รู้สึกในความสำคัญมันหมายนั้นก็ เป็นของกู คือเป็นสัญญาของกู. ฉะนั้น สัญญาขันธจึงถูกรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ได้ เป็นของตนก็ได้.

สังขารขันธ ก็เหมือนกันอีก ตัวจิตที่คิดนึกได้นั้นมันถูกยึดถือมันหมายว่าเป็นตัวกู, แล้วความคิดที่คิดนึกได้ มันว่าเป็นความคิดของกู; สังขารขันธจึงถูกยึดถือว่าตัวกูก็ได้, ว่าของกูได้.

เป็นอันว่า ขันธทั้ง ๕ นั้น แต่ละขันธๆ นั้น มีทางที่จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือตัวกู คือเป็นอัตตาก็ได้, หรือจะถูกยึดถือว่า

เป็นของตน ของกู คือเป็นอัตตนิยาภิได้. ชั้นที่ทั้ง ๕ มีทางที่จะถูกยึดถือด้วยอุปาทาน – ความโง่ ความไม่รู้ ว่าเป็นตัวตนก็ได้ ว่าเป็นของตนก็ได้.

ไปอ่านดูในพระบาลีอนัตตลักขณสูตร จะพบว่า ท่านแยกไว้ว่า ไม่ใช่ตนและไม่ใช่ของตน. เมื่อเป็นอย่างนี้จะเรียกว่าตนได้ไหม? ไม่ได้; เมื่อเป็นอย่างนี้ จะเรียกว่าของตนได้ไหม ก็ไม่ได้; เพราะว่าคุณยึดถืออันนั้นจะถูกแบ่งแยกได้เป็นตัวตน และของตน.

เออละ, เป็นอันว่า เตี้ยวันนี้จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว; จิตบรมโง่ ยึดถือเป็นตัวตนก็ได้ เป็นของตนก็ได้ : ในรูปก็ได้ เวทนาก็ได้ สัญญาก็ได้ สังขารก็ได้ วิญญาณก็ได้; ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว, เป็นจิตที่เต็มไปด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอุปาทาน ด้วยอวิชชาเป็นส่วนใหญ่.

เวทนา สัญญา ปรงตัวตนรุนแรงขึ้น.

ที่นี้มันก็เดินตามนี้ เป็นไปตามนี้รุนแรงขึ้น คือ เหตุปัจจัยที่มาส่งเสริมจิตให้เป็นอย่างนี้ ก็มีมากขึ้นๆ; เพราะว่าการที่เจริญวัยเป็นเด็กโต เป็นเด็กวัยรุ่น เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน, อะไรๆ ที่มาสสนับสนุนความรู้สึกนึกคิดนี้ของจิตมันก็รุนแรงขึ้นๆ. เขาก็

มีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ ในระดับที่รุนแรงขึ้น ๆ
เต็มที่, เต็มที่ที่มนุษย์จะพึงมี.

สิ่งที่ปรุงแต่งจิตโดยเฉพาะ ก็คือสัญญา และ เวทนา นั้นเอง.
เวทนาขันธ์ นั้นแหละ ปรุงแต่งจิตให้รุนแรงขึ้น, สัญญาขันธ์ นั้นแหละ
ปรุงแต่งจิตให้รุนแรงขึ้น; นี้เรียกว่าจิตตสังขาร.

นี่ขอให้สรุปใจความที่สำคัญที่สุดให้ได้กันทุกคนว่า เมื่อจิต
ไปจับฉวยเอาอะไร ว่าเป็นตัวเรื่อง เป็นตัวการ มันก็เอาอันนั้นแหละ
เป็นตัวตน, หรือว่าเป็นของตน : จิตไปจับฉวยเอารูป มันก็เอารูปเป็น
ตน, เมื่อมีตน ก็มีรูปนั้นแหละ หรือที่เนื่องกันอยู่กับรูปนั้นแหละ ว่า
เป็นของตน. จิตเอาตัวเองเป็นตน, แล้วเอาอะไรที่มันเนื่องกันอยู่กับ
ตนในกรณีนั้นแหละ ว่าเป็นของตน.

ตัวอย่างว่าเด็กทารกเอาหัวไปโดนแก้วอ้อ มันก็เจ็บก็รู้สึก
ตัวตนนี้ ถูกกระทำโดยตัวตน คือแก้วอ้อ. เด็กเขาจะโง่จนถึงขนาดที่
รู้สึกว่า แก้วอ้อก็เป็นตัวตน คือเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง, ร่างกายของเราแท้ ๆ นี้
ก็เป็นตัวตนอีกฝ่ายหนึ่ง. เดียวนี้เกิดเป็นศัตรูกันแล้ว ว่าแก้วอ้อนี้เป็น
ศัตรูของเรา มันก็อาจจะเตะแก้วอ้อ ทูปแก้วอ้อ ก็ได้, หรือถ้ามันยังน้อย
กว่านั้น ก็ให้แม่ช่วยตีแก้วอ้อสักทีหนึ่ง ว่ามันมาทำฉัน; แล้วแม่โง่ ๆ
บางคน ก็ทำอย่างนั้นจริงเหมือนกัน, แม่โง่ ๆ มาสอนตัวตนให้ลูก ก็
ไปตีแก้วอ้อ ตีแก้วอ้อให้ลูกหายร้องไห้. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว ทำไมเล่า
ที่จะไม่มีความเข้าใจผิดมากขึ้น ๆ; แม้ในเรื่อง รูปขันธ์แท้ ๆ ว่าเป็น

ตัวตน ว่าเป็นของตน. เวทนาขันธ์ก็อย่างเดียวกันอีก มันมีเวทนา-
ขันธ์ที่รุนแรงขึ้น ๆ มีค่าความหมายมากขึ้น มันก็ยิ่งยึดถือเป็นตัวตน
ได้.

ตัวตนมิได้มี มีแต่จิตคิดไป.

ฉะนั้น ตัวตนจึงเป็นของลวง, ตัวตนเป็นสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง,
ตัวตนเป็นสิ่งที่จิตคิดนึกขึ้นมาเองด้วยอวิชา. นี้ รู้กันตรงนี้สิ จะรู้
เรื่องอนัตตาได้ง่ายขึ้น. เดียวนี้พิจารณาอนัตตาทันทีมากี่ปี ๆ ก็ไม่รู้ว่า
อนัตตาอย่างไร.

อัตตาคือจิตคิด, ถ้าจิตคิดว่าเป็นตัวตน มันก็มีอัตตาเท่านั้น
แหละ; เช่นมันรู้สึกอรร้อยได้ มันก็รู้สึกว่ามีผู้อรร้อยได้. นั่นแหละคือ
ตัวตน คือจิตเอง; ฉะนั้น จิตเองจึงเอาตัวเองเป็นตัวตน แล้วอะไร ๆ
ที่มาเกี่ยวข้องในกรณีนี้ก็ไปหมด. ฉะนั้นมีตัวตนในขันธ์
ทั้ง ๕ ได้ทุกขันธ์ แหละ, แล้วแต่ว่าในกรณีนั้นมีอะไรเป็นใหญ่ มีรูป
เป็นใหญ่ หรือมีเวทนาเป็นใหญ่ มีสัญญาเป็นใหญ่ สังขารเป็นใหญ่
วิญญาณเป็นใหญ่; จิตมันก็เอาสิ่งนั้นโดยเฉพาะเป็นตัวตน, เอาสิ่ง
แวดล้อมอยู่ที่นั่นเป็นของของตน.

นี่คือความที่ว่ามัน ไม่มีตัวตนเลย มีแต่ความรู้สึกคิดนึกของ

จิต ถูกนำไปด้วยอวิชชา — คิดผิดสำคัญผิด จนเกิดความคิดชนิดว่า
ตัวตน. ฉะนั้น ตัวตนจึงมีไม่มีอยู่จริง, ตัวตนเป็นเพียงมายา ที่จะเกิด
ขึ้นมาอย่างนี้ตามกฎของธรรมชาติ, ตามกฎของธรรมชาติจะทำให้
จิตคิดนี้รู้สึกขึ้นมาอย่างนี้ คือมีตัวตน และมีของตน.

เดี๋ยวนี้มันไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว มันเป็นจิตที่เต็มไปด้วย
ความโง่ความหลง ด้วยกิเลสเสียแล้ว; เรียกว่าเกิดกิเลสแล้ว จิตเกิด
กิเลสแล้ว มาสรุปรวมอยู่ที่เกิดตัวตน. ตัวตนนั้นแหละเป็นรังของ
กิเลส เป็นที่รวมของกิเลส : มัน โภก มันรัก มันยินดี ก็เพราะว่าเพื่อ
ตัวตน, มัน โกรธ มันไม่ชอบใจ ก็เพราะว่ามันเป็นข้าศึกแก่ตัวตน,
มัน หลงใหล วนเวียนอยู่ ก็เพราะว่ามันจะเพื่อตัวตน; เมื่อว่ามัน จะ
มีประโยชน์แก่ตัวตน มันจึงหลงใหล.

ฉะนั้นจิตของเราเดี๋ยวนี้ มันเต็มไปด้วยความโง่เขลาว่าตัวตน
ในนั้น ในนี้ ในโน้น เปลี่ยนไปเรื่อยแหละ แต่จะยืนโรงอยู่อย่างเดียว
ก็ว่า ตัวจิตเอง นั้นแหละ จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน. ตัวตนมิได้มี
มิได้เคยมี มิได้มีจริง; แต่มันก็ได้มีขึ้นแล้วในความรู้สึกจริงๆ. คน
คนนั้นเขาก็ต้องเอาความรู้สึกของเขาเป็นหลัก เมื่อเขารู้สึก ว่าตัวตน
หรือตัวกู อยู่อย่างนี้, เขาก็ต้องว่ามีสิ, เขารู้สึกว่านั่นแหละคือตัวตน.

ฉะนั้น ถ้าพูดโดยภาษาของมนุษย์ ก็พูดได้ว่า ตัวตนมันก็มี
อยู่จริง เพราะคนนั้นรู้สึกว่ามีตัวตน. แต่ถ้าดูทางภาษาธรรมะขั้นลึก
เข้า, มันไม่ได้มีอยู่จริง, มันเป็นเพียงความเข้าใจผิด สำคัญผิด

คิดนึกขึ้นมาผิดๆ; ฉะนั้น ตัวตนมันจึงมิได้มีอยู่จริง, ถ้ามองในแง่นี้. แต่ถ้ามองในแง่ที่ว่า ตัวตนมันรู้สึกอยู่ในจิตจริงๆ นี้ มันก็มีสิ มันก็มี ตัวตนที่มันรู้สึกอยู่ในจิตจริงๆ, แล้วนั่นคือมายา. ที่นี้ เราไม่เห็นมายา ของตัวตน เราก็คิดว่ามีตัวตน; เพราะเราไม่ได้ฉลาดมาแต่ในท้อง เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านว่า มันก็มีตัวตน, ตัวตน ตัวกู- ของกู มา ตั้งแต่เล็ก ๆ จนโต จนเป็นผู้ใหญ่ จนกระทั่งเข้าโลงไปแหละ มันก็มี ตัวตน. นี่จิตนี้เต็มไปด้วยกิเลส เต็มไปด้วยตัวตน, ความเป็น ประภัสสรเต็ม ๆ ของเดิม สมบัติเดิมของจิต หายหมดแล้ว; เพราะว่ เดียวนี้เต็มไปด้วยกิเลส ด้วยอวิชชา.

ความเนืองกันของกิเลส อนุสัย และอาสวะ.

ตอนนี้จะต้องศึกษากันอีกหน่อย ถึง อนุสัย และ อาสวะ. พอจิตมีกิเลส เกิดกิเลสได้ เกิดโลภะ โทสะ โมหะ; นี้เรียกว่าเกิดกิเลส ได้, ที่นี้พอเกิดกิเลสได้ครั้งหนึ่ง มันก็เกิดความเคยชินของกิเลสไว้ หน่อยหนึ่ง; เช่นว่าโลภทีหนึ่งจะเกิดความเคยชินสำหรับจะโลภนั้น หน่อยหนึ่ง, โกรธทีหนึ่ง ก็เกิดความเคยชินสำหรับจะโกรธอีกหน่วย หนึ่ง, โง่ทีหนึ่ง ก็เกิดความเคยชินสำหรับจะโง่หน่วยหนึ่ง เก็บไว้ใน สันดาน. ฉะนั้นเรามีกิเลสเกิดเท่าไร, เราก็มีอนุสัยที่จะเกิดกิเลสนั้น

เก็บไว้สะสมไว้ในสันดาน. ความเคยชิน ส่วนนี้เรียกว่า อนุสัย, กิเลส ก็คือกิเลส, ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสนี้เรียกว่า อนุสัย.

เมื่อมีอนุสัยเก็บไว้มาก เก็บไว้มากๆ ในสันดาน มันก็พร้อมที่จะดันออกๆ เรียกว่าอาสวะ. ที่จะไหลออกมานี้เรียกว่า อาสวะ, ถ้าเราเก็บอนุสัยไว้มากความดันออกของอาสวะมันก็มาก. เหมือนกับเราตักน้ำใส่ตุ่ม ตุ่มนั้นมีรูรั่ว ถ้าเราตักน้ำใส่ตุ่มแต่น้อยๆ น้ำที่จะรั่วออกมาทางรูนั้นก็ออกมาน้อย; แต่ถ้าเราตักน้ำใส่ตุ่มให้มากให้เต็ม น้ำที่จะดันออกมาทางรูรั่วนั้นก็แรง จนถึงกับพุ่งออกมาได้. นี้เรียกว่า มีอนุสัยเก็บไว้มาก ก็มีอาสวะที่จะดันออกมามาก.

ฉะนั้นมันจึงพร้อมที่จะรักเร็ว โลกเร็ว โกรธเร็ว ใ้เร็ว กว่าเดิม; ยิ่งโตวันโตคืน โตวันโตคืน มันก็โลกได้เร็วกว่า รักได้เร็วกว่า โกรธได้เร็วกว่า ใ้ได้เร็วกว่า คือรุนแรงกว่ารุนแรงกว่า. นี้เรียกว่า กิเลสเกิดแล้ว สะสมอนุสัยไว้ในสันดาน อนุสัยในสันดานสะสมไว้มากเท่าไร ก็ยิ่งจะมีอาสวะที่จะไหลออกแรง และรวดเร็ว เท่านั้น.

นี่พวกกิเลส มันมีอยู่ ๓ หน้าตา : อันหนึ่งเป็นกิเลสเกิดอยู่ตามธรรมดาเรียกว่ากิเลส. อันหนึ่งเป็นความเคยชินของกิเลส เรียกว่า อนุสัย. อันหนึ่งเป็นความไหลออกของกิเลส เรียกว่า อาสวะ. ถ้าไม่มีกิเลสก็ไม่มีอนุสัย; ฉะนั้นอนุสัยจะลดลงไปทุกทีที่ไม่เกิดกิเลส; มันควรจะเกิดกิเลส แต่เราบังคับไว้ได้ ไม่ให้เกิดกิเลส อนุสัยก็ลดลงไป, พุณสำรองที่สะสมไว้มันก็ลด. ฉะนั้น *อย่าโลก* ครั้งหนึ่ง ก็

ลดอนุสัยของราคานุสัย, ไม่โกรธ ครั้งหนึ่ง ก็ลดอนุสัย ที่เรียกว่า
ปฏิฆานุสัย, ไม่โง่ ครั้งหนึ่ง ก็ลดอนุสัย ที่เรียกว่า อวิชขานุสัย หนึ่งๆ
หนึ่ง เสมอไป.

อนุสัยมี อยู่ ๓ ชื่อ : ราคานุสัย ความเคยชินที่จะกำหนด
ยินดีหรือโลก, ปฏิฆานุสัย ความเคยชินที่จะโกรธ จะประทุษร้าย จะ
ขัดแค้นขัดเคือง, อวิชขานุสัย คือ ความเคยชินที่จะโง่. อนุสัยมีอยู่
๓ ชื่อ แล้วมันจะไหลออกมาเป็นอาสวะ ไหลไปทางกาม เรียก กามา-
สวะ, ไหลไปทางภพ เรียกว่า ภวาสวะ, ไหลไปทางอวิชา เรียกว่า
อวิชาสวะ นี้เรียกว่า อาสวะ.

นี่คือจิต ที่เดี๋ยวนี้สูญเสียสภาพเดิมทั้งหมด สภาพเดิมแท้
ล้วนๆ เป็นประภัสสร; เดี่ยวนี้ไม่ล้วนแล้ว เต็มไปด้วยของสกปรก
เกรอะกรังเต็มที, สกปรกรกรุงรังไปด้วยกิเลส ไปด้วยอนุสัย ไปด้วย
อาสวะแล้ว; ไม่ใช่ที่กำลังนั่งอยู่นี้หรือ? เดี่ยวนี้มันมีสมบัติอย่างนี้เต็ม
ที่แล้ว มีทั้งกิเลส มีทั้งอนุสัย มีทั้งอาสวะ.

จิตตกอยู่ในวัฏฏะ เพราะอำนาจกิเลส.

ที่มันนั้นก็ เป็นไปตามกิเลส, เป็นไปตามอำนาจแห่งกิเลส ที่
เรียกว่า กรรม, กรรม. พอเกิดกิเลสก็เกิดกรรม คือ ทำไปตามอำนาจ

ของกิเลส; นี้เรียกว่ากรรม. ได้รับผลของกรรม เรียกว่าวิบาก. วิบากนั้นมันจะช่วยทำให้กิเลสแรงกว่าเดิม. กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ครั้นทำกรรมได้รับผลของกรรมแล้ว; ถ้ากรรมเป็นที่พอใจ ก็ส่งเสริมกิเลสที่เป็นที่พอใจ ฝ่ายที่เป็นที่พอใจ, ถ้าผลกรรมไม่เป็นที่พอใจ มันก็ส่งเสริมกิเลสฝ่ายที่ทำให้โกรธ แค้นขัดเคือง คือยินร้าย มันจึงทวีขึ้นๆ, คือ วิบากมันจะส่งเสริมกิเลส ให้แรงไปกว่าเดิมเสมอ. เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ลดลง; ถ้าปล่อยไปตามเรื่องตามธรรมชาติ ไม่ลดลง; เว้นแต่จะไปในทางของความรู้ ความตรัสรู้เท่านั้น ที่มันจะเดินกันอีกทางหนึ่ง.

เดี๋ยวนี้พูดตามธรรมชาติ มนุษย์เรา มีกิเลสแล้วก็ทำกรรม; เมื่อมีกิเลสแล้วต้องทำกรรม มันอยู่ไม่ได้. เมื่อมีความโลภ ก็ทำไปตามความโลภ, เมื่อมีความโกรธ ก็ทำไปตามความโกรธ, เมื่อมีความหลง ก็ทำไปตามความหลง, เรียกว่าทำกรรม.

ครั้นทำกรรม ต้องมีผลกรรม; ถ้าผลกรรมถูกใจ ก็อยากทำอีก, ผลกรรมไม่ถูกใจ ก็อยากให้ทำอย่างอื่นที่ตรงกันข้าม, ก็คือสร้างกิเลสอีกพวกหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้าม. จะสร้างกิเลสเดิม หรือสร้างกิเลสที่ตรงกันข้าม มันก็มีมูลมาจากการรับผลกรรมนั่นเอง.

นี่เรา รับผลกรรมกันอยู่ที่นี่; ไม่ต้องพูดถึงข้ามภพข้ามชาติ, ไม่ต้องพูดถึงต่อตายแล้วก็ได้; เพื่อให้เห็นชัดว่ามันน่ากลัว : วัฏฏสงสารเวียนอยู่ตรงนี้: มีกิเลส — แล้วทำกรรม — รับผลกรรม, มีกิเลส — แล้วทำกรรม — รับผลกรรม, มีกิเลส — แล้วทำกรรม — รับผลกรรม;

วงกลมวิญญะนี้มันรุนแรงอยู่ที่นี้, แต่ละวันแต่ละคืน มันไม่รู้กี่วง, ไม่รู้
กี่สิบวงก็ได้. นี่วิญญะอยู่ที่ตรงนี้.

นี่เลขที่สุดแล้ว จิตนี้เลขที่สุดแล้ว มาเป็นจิตที่วนเวียนอยู่ใน
วิญญะแล้ว, จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนแล้ว, จิตโง่หลงเวียนวนอยู่ในวิญญะสงสาร
กิเลส – กรรม – วิบากแล้ว. แต่ถ้าพูดให้ง่าย ๆ ตามภาษาชาวบ้าน
พูด ภาษาคน เขาก็เวียนว่ายในชาตินี้ ชาติโน้น ชาติหน้า ต่อเข้าโลง
แล้ว อะไรแล้ว ก็ได้เหมือนกัน. เขาเอานั้นเป็นหลักเวียนว่ายตายเกิด
ภพ ๆ ชาติ ๆ เอร่าร่างกายเป็นหลัก, เขาเอาร่างกายเป็นหลัก : ร่างกาย
เข้าโลงที่หนึ่ง, ร่างกายเกิดมาใหม่ที่หนึ่ง, ร่างกายเข้าโลงที่หนึ่ง; เขา
เอาร่างกายเป็นหลัก : เขาก็เวียนว่ายตายเกิดแบบเข้าโลงแล้วเข้าโลง
อีก, หรือว่าจะพูดเอาอาการเป็นหลักก็ว่า มันเวียนอยู่ที่ เกิด แก่ เจ็บ
ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เวียนอยู่ที่นี้. นี่ก็คือ
วิญญะเหมือนกัน.

เดี๋ยวนี้จิตที่บรมโง่ จิตที่มีกิเลสหนาแน่น จิตที่มีดีไปด้วย
อวิชชามีตัวตนอย่างแรงกล้านี้ มันก็เวียนว่ายไปในวิญญะ. วิญญะต่อ
ตายแล้วมันมันเห็นยาก ไม่เป็นสันตปิฎก; ไม่อยากจะทำถึง. จะพูด
แต่วิญญะที่เห็นง่าย ที่ตรงนี้แหละ เป็นสันตปิฎก, เห็นได้ด้วยตนเอง
ที่ตรงนี้ : คือมันมีกิเลส แล้วมันก็กระทำตามกิเลส มันได้รับผลของ
การกระทำตามกิเลส, มันก็ส่งเสริมกิเลสอีก แรงขึ้นไปอีก ไม่ว่าด้าน
ไหน นี่คือวิญญะ ขอให้ถ่วงกันให้มาก ๆ เถอะ. ที่ว่าเวียนว่ายใน

วิภวสงสารนี้ น่ากลัวที่สุด ก็คือเราตกอยู่ในวงของกิเลส ของกรรม ของวิบาก, กิเลส – กรรม – วิบาก, กิเลส – กรรม – วิบาก,

ถ้าอุปมา ก็เหมือนกับว่า ชาวนาอยากทำนา; ชาวนาเขาอยากทำนา, แล้วเขาก็ทำนา, แล้วเขาก็ได้ข้าวเปลือก, แล้วเขาก็อยากทำอีก, เพราะได้ข้าวเปลือก. เขาก็อยากทำอีก. ถ้าเผชิญไม่ได้ข้าวเปลือก เขาก็อยากแก้ตัว เขาก็ทำอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นชาวนาจึงมี อยากทำนา แล้วก็ทำนา แล้วก็ได้ข้าวเปลือก, แล้วก็อยากทำนา แล้วก็ทำนา แล้วก็ได้ข้าวเปลือก. ไม่ว่าเรื่องอะไรมันจะวนเป็น ๓ ขั้นตอน เป็นวงกลมอย่างนี้, ก็เรียกว่า วิภวสงสาร. ถ้าพูดโดยภาษาธรรมะ ก็อย่างนี้; ถ้าพูดโดยภาษาคน เอร่าร่างกายเป็นหลัก ก็ว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตาย, ไปตามร่างกายเป็นหลัก.

ในวิภวะทุกสภาพเป็นทุกข์ทั้งนั้น.

ทีนี้ก็ดูต่อไปอีกว่า ในอนั้น ในอนแห่งวิภวะนั้น มันมีอะไร? มันมีแต่ความทุกข์ทั้งนั้น. ในวิภวสงสารที่วนเป็นวงกลมนั้น มันมีแต่ความทุกข์ แม้ว่ามันจะเป็นไปในทางกายภาพ มันก็เป็นความทุกข์. เป็นไปในทางรูปภาพ ก็เป็นความทุกข์, เป็นไปในทางอรูปภาพ ก็เป็นความทุกข์, คือมันมีจิตคิดไปในทางกามารมณ์ มันก็มีความทุกข์, จิต

มันคิดไปในทางรูปธรรมล้วนๆ มันก็มีความทุกข์ที่ละเอียดขึ้นไป,
จิตคิดไปในทางอรูปธรรม มันก็มีความทุกข์ที่ละเอียดขึ้นไป.

กามาวจรที่พูดโดยบุคคลาธิษฐานนั้น คือสัตว์ที่บุชชาการมณเฑียร.
สัตว์ที่บุชชาการมณเฑียร นับตั้งแต่สัตว์นรก อบายทั้ง ๔ ชั้น มนุษย์
ธรรมดา และสวรรค์ ๖ ชั้น ข้างต้นนั้น ล้วนแต่บุชชาการมณเฑียร: อบาย
๔, มนุษย์ ๑, สวรรค์กามาวจร ๖, นี้รวมกันเป็น ๑๑. นี้ก็มีความทุกข์
ไปตามแบบกามาวจร.

ถ้าดีกว่านั้น ก็ไปในเรื่องรูปพรหม เป็นพรหม มีจิตไม่ลุ่มหลง
การมณเฑียร ไปลุ่มหลงอยู่ด้วยความสุขประเภทรูป คือเป็นพวก
รูปพรหม ๑๖ ชั้น. ทั้ง ๑๖ ชั้นนั้นแหละก็เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์
ที่ละเอียด ที่ประณีต ที่เห็นยาก มันก็หลงกันเหมือนกัน. สัตว์กามา-
วจรหลงการมณเฑียรเท่าไร พวกพรหมในรูปาวจรก็หลงสุขในรูปมาก
เท่านั้นแหละ.

ที่นี้ สูงขึ้นไปอีกเป็นพวกอรูปพรหม ก็หลงในอรูปธรรม, อรูป-
ฌาน ความสุขอันเกิดจากอรูปฌาน, หลงเช่นเดียวกันอีก. เรียกได้
ว่า ภพทั้งหลายเป็นทุกข์ทั้งนั้นเลย : กามภพ อรูปภพ แต่ละภพเป็น
ทุกข์ทั้งนั้นเลย มีพระบาลีพูดไว้, คือมีคำตรัสไว้ว่า อุจจาระ แม้แต่
นิตหนึ่งก็เหม็น. อุจจาระแม้แต่นิตหนึ่งก็เหม็น, อุจจาระนิตหนึ่งจน
มองดูไม่เห็นนั้น มันก็เหม็น. คิดดูเถอะ, ภพก็เหมือนแหละ ภพ
ทั้งหลายแม้แต่นิตหนึ่ง ขนาดมองไม่เห็น มันก็เป็นทุกข์; เพราะคน

มันมองไม่เห็นมันก็ยังเป็นทุกข์. อุจจาระแมันิดหนึ่งมันก็เหม็น; ภาพทั้งหลายแมันิดหนึ่ง มันก็มีความทุกข์, เป็นความทุกข์.

ฉะนั้นเขาก็เวียนว่าย จิตขนิตินมันเวียน, มันเปลี่ยน, จิตมันเปลี่ยนไปอยู่ในรูปของกามาวจร ไปอยู่ในรูปาวจร อรูปาวจร โดยร่างกายนี้แหละ. แต่จิตมันเปลี่ยนไปในรูปต่างๆ ก็เรียกว่า ภาพต่างๆ นี้เราพูดภาษาธรรม.

แต่ถ้าพูดตามภาษาคน ที่ชาวบ้านแต่ก่อนเขาพูดกันอยู่ หรือเขาพูดกันอยู่ก่อนพุทธกาล เขาว่ามันไปเกิดเลย; เช่นไปเกิดในนรก เตรีจฉาน เปรต อสุรกาย หรือร่างกายอื่น ที่โลกอื่น, หรือไปเกิดในสวรรค์กามาวจร ไปเกิดเป็นเทวดา อยู่วิมานมีนางฟ้าอะไรไปเลย, หรือถ้าไปเกิดเป็นพรหม ก็ไปอยู่ในพรหมโลก ชั้นที่มีรูป ชั้นที่ไม่มีรูปเลย, อย่างนั้นเขาอธิบายอย่างนั้น ก็ตามใจเขาเถอะ. เราไม่ขัดคอ ไม่ขัดแย้งอะไร; แต่มันไม่เป็นสันทิฏฐิโก คือไม่เห็น ไม่รู้สึกด้วยตนเอง จึงไม่อยากจะพูด อยากจะพูดแต่ที่เป็นสันทิฏฐิโก. เดียวนี้เรารู้สึกอยู่แท้ๆ นี้ เราลำบากเดือดร้อนอย่างยิ่งอยู่ด้วยกามารมณ, ด้วยการแสวงหากามารมณ, หรือเนื่องด้วยกามารมณ หรือว่าได้กามารมณมาแล้ว เหมือนกับอยู่ในสวรรค์นั้นแหละ เพียบพร้อมไปด้วยกามารมณนี้ก็ยังเป็นทุกข์; เพราะยึดถือว่าเป็นของกู เป็นตัวกู เป็นของกู แล้วก็ร้องไห้ เมื่อมันจะพลัดพรากจากกัน แล้วมันก็หลงใหล เมื่อกำลังบริโภาคอยู่ ก็เรียกว่าเป็นทุกข์.

ถึงในขั้นดี ขั้นดีมาก ขั้นรูปพรหม ขั้นอรุปรหม ก็ยึดถือตัวตน, ยึดถือตัวตนมันก็เป็นทุกข์ มันช่วยไม่ได้; ยิ่งดีมากยิ่งไม่อยากตาย. ในบาลีกล่าวไว้ว่า สัตว์ที่ไม่อยากตายที่สุดก็คือพวกพรหม; เพราะพวกพรหมเขาดีมาก เขาสบายมาก เขาสะอาดมาก เขาไม่อยากตาย. ยิ่งไม่อยากตายเท่าไรก็ยิ่งกลัวตายเท่านั้นแหละ ยิ่งกลัวตายเท่าไร มันก็เป็นทุกข์เท่านั้นแหละ.

ฉะนั้นพวกที่ไม่อยากตาย ก็คือพวกที่จะต้องกลัวตาย; เขาไม่อยากตาย เพราะว่าภพหรือภาวะเป็นอยู่ของเขานั้นมันดีมาก; พวกอรุปรหม พวกอรุปรหม. ฉะนั้นพอพูดถึงว่า “ตาย” แล้วพวกนี้สะดุ้งที่สุดเลย; มนุษย์ยังดีเสียกว่า. พอพูดว่า การดับแห่งสังกาสะคือตาย พวกพรหมจะสะดุ้งมากกว่าสัตว์พวกไหนหมด; เพราะเขาได้ภพที่ดีที่น่ายึดถือ พวกพรหมจึงยึดถือในภพอย่างยิ่ง จึงกล่าวได้ว่า สัตว์ที่อยู่ในกามาวจรภพก็ดี อยู่ในรูปาวจรภพก็ดี อยู่ในอรุปราวจรภพก็ดี เป็นทุกข์ทั้งนั้นแหละ; เพราะว่ายึดถือ.

เดี๋ยวนี้ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้วเห็นไหม? ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว, มันเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์แล้ว, มันน่าหัว ก่อนนี้มันเป็นจิตล้วนๆ ไม่มีสมบัติอะไร; เดี่ยวนี้มันมาเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์, สมบัติของมันก็คือความทุกข์.

เอาละ, ทีนี้ ขั้นตอนที่ ๒ จบ. จิตที่ล้วนๆ ไม่มีอะไร เดี่ยวนี้มากลายเป็นมีกิเลส และมีความทุกข์อย่างเต็มที่, เวียนว่ายอยู่ใน

กองทุกข์ เหมือนลงไปลอยคออยู่ในน้ำแห่งความทุกข์ จิตตอนที่ ๒ เป็นอย่างนี้.

ตอนที่ ๓ จิตหมดกิเลส.

ที่นี้จิตตอนที่ ๓, จิตตอนที่ ๓ ที่จะออกมาจากกองทุกข์ ที่ จะออกมาจากตัวตน. จิตตอนที่ ๓ ก็คือการเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ นั้นเอง ได้ชิมความทุกข์อย่างนั้น, ชิมความทุกข์อย่างโน้น, ชิมความทุกข์ทุกชนิด, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ทุกชนิด; แล้วมันจะเกิดอะไร ขึ้นเล่า? คิดดูเถอะ มันจะเกิดอะไรขึ้น? มันก็ค่อย ๆ สังเกตเห็นความทุกข์, และรู้สึกต่อความทุกข์มากขึ้น, เรียกว่า ความทุกข์นั่นเองมัน กัดเอาแล้วมันสอนให้, มันกัดไปพลาง มันสอนไปพลาง. ความทุกข์ นี้ มันเหมือนกับว่ามันกัดคนให้เจ็บปวด แล้วมันสอนให้พลาง ให้หายโง่.

เมื่อ ทนทุกข์ไปนานพอสมควร ในภพทั้งหลาย มากมาย แล้ว ก็เริ่มได้รับการศึกษาจากความทุกข์, เจ็บปวดอยู่ในทุกข์ ใน วัฏฏสงสารตลอดเวลา ความคิดมันค่อย ๆ หันกลับว่า อย่างนี้ไม่ไหว; แล้วมันก็จะค่อย ๆ เห็นว่า ความทุกข์นี้มันมาจากความยึดถือเป็นของ ตน เป็นตัวตน. เพราะมันนานพอ มันจึงเกิดความคิดนึกขึ้นมารำไร หรือราง ๆ ว่าความทุกข์นี้มันเกิดมาจากความยึดถือว่าตัวตน. แล้ว

มันก็มาตรงกับที่ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสสอนไว้ว่า ความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์เป็นทุกข์, เรียกว่ายึดมั่นถือมั่นแล้วก็เป็นทุกข์.

นี้สัตว์ที่เจ็บปวดอยู่ เมื่อนานเข้าๆ คือมีความทุกข์เหมือนกับตกนรกสัก ๕๐๐ ครั้ง, มันมีความทุกข์เหมือนกับตกนรกสัก ๕๐๐ ครั้งนี้ มันจะไม่ฉลาดขึ้นบ้างหรือ; ฉะนั้นสัตว์ในกองทุกข์นี้เริ่มระอาต่อความทุกข์ เริ่มมองไปในทางตรงกันข้าม, หรือมองไปในทางกลับกัน. นี้ค่อยๆ เฉลียวใจขึ้นมาได้ ค่อยๆ ระวังนึกเฉลียวใจขึ้นมาได้ ในความโง่ของตนเอง ในกิเลสของตนเอง ในความยึดถือของตนเอง. นี่มันเริ่มมีนิสัยที่จะไปฝ้ายออกจากทุกข์.

ทีนี้ ถ้ามาถึงขนาดนี้ เอ็มระอาต่อความทุกข์, เจ็บปวดต่อความทุกข์ขนาดนี้แล้ว ก็สนใจที่จะฟังเรื่องดับทุกข์. สัตว์ชนิดนี้จะเข้าไปหาสัตบุรุษ จะเข้าไปหาผู้รู้, เพื่อจะฟังธรรมจากผู้รู้, แล้วก็รู้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร. เขาจึงเข้าไปหาพระพุทธเจ้าบ้าง, ไปหาสาวกของพระพุทธเจ้าบ้าง, หาสัตบุรุษอื่นๆ บ้าง. แล้วเขาก็ได้ยินได้ฟังเรื่องจตุราริยสังข์, เขาก็เข้าใจได้ง่าย; เพราะเขามีความทุกข์มาเต็มเปี่ยมแล้ว ไม่เหมือนกับสัตว์ที่ไม่มีความทุกข์เลย ฟังเรื่องจตุราริยสังข์ไม่รู้เรื่อง.

คนฟังธรรมไม่เข้าใจ เพราะชอบของหลอก.

เดี๋ยวนี้ เอากันเดี๋ยวนี้ คนหนุ่มคนสาวที่ฟังเรื่องอริยสัจจ์ไม่รู้เรื่อง เพราะหลงอยู่ในกองทุกข์ ยังไม่ถูกกัฏฐกัฏฐกัฏฐกัฏฐกัฏฐมากพอ. แต่ถ้าใครถูกกัฏฐกัฏฐกัฏฐกัฏฐมากพอ แล้วจะฟังเข้าใจ, จะฟังเรื่องจตุราริยสัจจ์เข้าใจ, และอยากจะฟังด้วย และฟังรู้เรื่องด้วย.

ดังนั้น ถ้าเราถามขึ้นว่า ทำไมคนบางคนฟังธรรมไม่รู้เรื่อง ไม่ชอบ? แล้วบางคนทำไมฟังธรรมะรู้เรื่อง และชอบ? ก็เพราะมันต่างกันอย่างนี้. คนหนึ่งเข็ดฟันมาแล้วกับความทุกข์ ฟังรู้เรื่องง่าย, คนหนึ่งยังงៃเต็มทีในเรื่องของความทุกข์จึงฟังไม่รู้เรื่อง. ครั้งพุทธกาลนั้น รู้เรื่องได้ง่าย เพราะว่าเขาไม่มีสิ่งหลอกลวงมากเหมือนเดี๋ยวนี้. ยุคปัจจุบันนี้มีสิ่งหลอกลวงให้หลงอยู่ในกองทุกข์มาก ก็ฟังเรื่องความทุกข์ไม่รู้เรื่อง. ครั้งพุทธกาลไม่มีสุขสนุกสนานเริงดีร่อยที่ล่อลวงมากเหมือนเดี๋ยวนี้; ฉะนั้น เขาจึงฟังได้ง่าย เขาจึงมีโอกาสฟังง่าย และรู้เรื่องง่าย.

เดี๋ยวนี้มันมีแต่สิ่งที่หลอกให้หลงไหลในกองทุกข์ แปลกๆ แปลกๆ ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด; หมายความว่าเหยื่อของความทุกข์มันมีมาก แปลกออกไปไม่มีที่สิ้นสุด; คนสมัยนี้จึงยากที่จะฟังเรื่องความดับทุกข์เข้าใจ. ธรรมะจึงยังเป็นหมันอยู่ สำหรับคนสมัยนี้ ซึ่งมีของ

หลอกลวงมากเกินไป. ไปดูเถอะในเมืองกรุง ในที่ไหนก็ตามของที่
มันหนาแน่นเต็มไปหมด มันล้วนแต่เป็นของหลอกลวงให้โง่ ให้หลง
ในกองทุกข์ทั้งนั้นแหละ, มันไม่มีอะไร. เดียวนี้แม้แต่ที่วัด มันก็จะ
เป็นที่หลอกลวงให้หลงอยู่ในกองทุกข์ไปเสียอีก มันไม่ใช่แต่ที่บ้าน
หรือที่ตลาดเสียแล้ว. นิดูให้ดีว่า ทำไมคนสมัยนี้ จึงยากที่จะมองเห็น
ความทุกข์และเมื่อ? เพราะมันมีของมาหลอกลมายั่ว มาสับเปลี่ยนกัน
ไว้อะไร เยอะ เยอะ เปลี่ยนหน้ากันไว้อะไร เยอะ เยอะ, ให้หลงในเหยื่อของความทุกข์ จน
ตายไปก็ไม่จบ.

ฉะนั้น ช่วยกันสักหน่อย อย่าให้เด็ก ๆ หลงนัก อย่าเอาของ
หลอกลเด็ก ๆ มาหลอกลเด็กนัก, ให้เด็ก ๆ เขารู้ว่าสิ่งเหล่านี้มันเป็นของ
หลอก. อาตมาก็เคยพูดทางวิทยุด้วยซ้ำไปว่า พ่อแม่เน้นแหละทำให้
เด็กมันโง่, หลงในของที่ยั่วให้หลง. ถ้าว่าพ่อแม่พาเด็กลูกหลานไปที่
ร้านขายเครื่องเล่นของสวยงาม แล้วบอกลูกหลานว่า ของเหล่านี้
มันมีไว้สำหรับให้เราโง่, ไปที่ร้านที่ขายของกินเอร็ดอร่อยมากมาย
แพ่งด้วย แล้วก็บอกลูกหลานว่า ของเหล่านี้มันมีไว้สำหรับทำให้เราโง่.
ถ้ามีพ่อแม่ทำอย่างนี้บ้างแล้ว เด็ก ๆ จะไม่โง่เกินไป ไม่หลงในของ
สวยงามเอร็ดอร่อยมากเกินไป. ให้เขาคิดดูสิมันก็อย่างนั้นเอง, อร่อย
เท่าไร สวยเท่าไร มันก็อย่างนั้นเอง, แล้วก็เสียสตางค์ด้วย แล้วก็แค
่นั้นเอง ไม่มีอะไรมากกว่านั้น. นี่เด็ก ๆ ก็หลงในสิ่งหลอกลวงนั้น
น้อยเข้า. เด็ก ๆ เหล่านี้ก็จะเหมาะที่จะฟังธรรมะรู้เรื่องมากขึ้น.

เดี๋ยวนี้มีแต่ลึกลงไป ๆ ในความโง่ในความหลง จนโตเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือนแล้ว ก็ยังหลงแต่เงื่อแตงตัว หลงเอริตอร้อย หลงชนิดที่เขาหลงกันนั้นแหละ. นี่กรรมะจึงต้องเป็นหมันอยู่ กรรมะจึงเข้ามาช่วยไม่ได้. นี่พวกเรารู้กันไว้ว่า กรรมะกำลังเป็นหมันอยู่ เพราะว่าเราชอบกันแต่เรื่องของของหลอก.

จิตเริ่มเข้าใจชีวิตก็จะเห็นค่าของธรรมแก่ทุกซ์.

เดี๋ยวนี้ มาตอนที่ ๓ นี้ จิตเริ่มเข้าใจชีวิต เข้าใจความทุกซ์, เข้าใจความหลอกหลวง หรือสิ่งหลอกหลวงในชีวิตโลกนี้มากขึ้น ๆ แล้วก็ได้ยินได้ฟังมากขึ้น; เพราะว่าเขามีความทุกซ์. เขาจะไปถามผู้รู้ว่าเป็นทำไมจึงทุกซ์? นี่เขาก็ไปหาพระพุทเจ้า ไปหาสาวกของพระพุทเจ้า ไปหาสัตบุรุษ. ท่านเหล่านั้นก็สอนเขาว่า มันเป็นอย่างนั้น, ความทุกซ์เป็นอย่างนั้น, เหตุให้เกิดทุกซ์เป็นอย่างนั้น, จนเขาเข้าใจ จนเขาเข้าใจว่า โอ, นี่มันมีนี่ ผู้ที่ดับทุกซ์ได้มีนี่, ผู้ที่ค้นพบเรื่องความดับทุกซ์ได้ก็มีนี่, ผู้ปฏิบัติเพื่อดับทุกซ์ได้ก็มีนี่, ธรรมะที่ดับทุกซ์ได้ก็มีนี่, โอ, จิตนี้มารู้จักพระพุท พระธรรม พระสงฆ์ กันเดี๋ยวนี้เอง.

นี่จิตตอนที่ ๓ นี้มารู้จักพระพุท พระธรรม พระสงฆ์, ได้รับคำสั่งสอนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เรื่องอัญฐังคิกมรรค แล้วก็ปฏิบัติสิ

ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา รู้ว่ามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นไปได้แบบนี้. พิจารณาอยู่ปฏิบัติอยู่ ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ก็เกิดวิชชา. ก่อนนี้มีแต่วิชชา, ก่อนหน้านี้มีแต่วิชชา ไม่มีความรู้. เดียวนี้เมื่อมาปฏิบัติแบบนี้ มันก็เกิดวิชชาตรงกันข้าม คือความรู้เห็นว่า โอ้, เหล่านี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

กลุ่มนี้ทั้งกลุ่มมีหลายญาณ มีญาณอยู่หลายญาณ เรียกว่า ฉัมมัฏฐิติญาณ ฉัมมัฏฐิติญาณ. กลุ่มฉัมมัฏฐิติญาณ : ญาณเห็นอนิจจัง ญาณเห็นทุกขัง ญาณเห็นอนัตตา ญาณเห็นสุญญตา ญาณเห็นตถตา ญาณเห็นปฏิจสุมุขบาท; เห็นหลายอย่าง เรียกว่า ฉัมมัฏฐิติญาณ — ญาณเห็นการตั้งอยู่ตามธรรมดาของธรรมทั้งปวงคือเรียกว่าเห็นพระไตรลักษณ์ก็แล้วกัน เรียกว่า เห็นพระไตรลักษณ์. จิตนี้เริ่มเห็นพระไตรลักษณ์ เริ่มลืมตา เริ่มหายใจ เห็นพระไตรลักษณ์ เขาก็เริ่มเกลียดกิเลส, เริ่มเห็นโทษของกิเลส เริ่มเห็นโทษของตัวเอง, เริ่มเห็นโทษของการเวียนว่ายในวัฏฏสงสารอย่างที่กำลังมาแล้ว.

ที่นั่นมันก็จะเลื่อนไป อีกขั้นหนึ่งถึงนิพพานญาณ — ญาณที่เป็นไปเพื่อนิพพาน; เช่น นิพพิทาญาณ — ทำให้เบื่อหน่ายในโลก ในสังขาร, แล้วก็อยากจะพ้นเป็นมุนิจิตุกัมมตญาณ, จนกระทั่งญาณ วิมุตติญาณ — ญาณที่ปล่อยวางสิ่งที่เคยยึดถือ; มีอยู่หลายๆ ญาณ ก็เรียกว่ากลุ่มนิพพานญาณ. จิตเข้ามาสู่กลุ่มของนิพพานญาณ;

จิตมีนิพพานญาณ คือญาณที่เป็นไปเพื่อนิพพาน และให้ถึงนิพพาน
มันก็เปลี่ยนแล้ว นี่ตอนที่ ๓ นี้จิตมันเปลี่ยนมาขนาดนี้แล้ว.

จิตถึงวิสังขาร, กลับประภัสสรตลอดกาล.

มันก็บรรลุมรรค ผล นิพพาน, บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็น
ขั้นตอนไป เมื่อหน่ายคลายกำหนดหลุดพ้น เป็นพระโสดาบันบ้าง,
เมื่อหน่ายคลายกำหนด หลุดพ้น เป็นพระสกิทาคามีบ้าง, เมื่อหน่าย
คลายกำหนดหลุดพ้น เป็นพระอนาคามีบ้าง, เมื่อหน่ายคลายกำหนด
หลุดพ้น เป็นพระอรหันต์บ้าง.

เดี๋ยวนี้จิตมาเป็นจิตที่ไม่มีกิเลส. ที่แรกมันก็ไม่ไม่มีกิเลส แต่
มันอยู่ในสภาพที่กิเลสเกิดได้; เดี่ยวนี้มาไม่มีกิเลส แล้วอยู่ในสภาพที่
กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป. ฉะนั้นความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นต้น ไม่
เหมือนกับความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นปลาย. เมื่อเป็นจิตประภัสสรนั้น
มันบริสุทธิ์ชนิดที่กิเลสเกิดได้; มันบริสุทธิ์เพราะยังไม่มีกิเลสเกิด; ถ้า
กิเลสเกิดมันก็ไม่บริสุทธิ์. ฉะนั้นจิตล้วนๆ จิตที่แรกนั้นบริสุทธิ์ชนิด
ที่กิเลสยังเกิดได้. ครั้นมาถึงตอนที่ ๓ นี้ จิตบริสุทธิ์ชนิดที่ว่าจิต
ถูกอบรม ถูกทำภาวนา เป็นจิตตภาวนานี้ จนกระทั่งว่า จิตนี้กิเลส
เกิดไม่ได้อีกต่อไป. ดังนั้นความบริสุทธิ์ของจิตในระดับนี้ มันจึงต่าง

กันกับบริสุทธิ์ตอนแรกนั้น ซึ่งตอนแรกแม้บริสุทธิ์อยู่ แต่กิเลสยังเกิดได้. เดียวนี้บริสุทธิ์แล้ว กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป มันเลยบริสุทธิ์ตลอดกาลไปข้างหน้า.

นี่เรียกว่า จิตลู่ถึงวิสังขาร, จิตลู่ถึงวิสังขาร คือลู่ถึงสภาพที่อะไรจะปรุงแต่งจิตไม่ได้อีกต่อไป; ดังนั้นจิตจึงเกิดกิเลสและเกิดทุกข์ไม่ได้อีกต่อไป. ถ้าจะเรียกว่า ประภัสสร ก็ได้อีกทีหนึ่ง; แต่ประภัสสรคนละชนิด, ประภัสสรขั้นแรกนั้น มันกลับไม่ประภัสสรได้ เพราะกิเลสเกิดได้. แต่เดี๋ยวนี้ ประภัสสรตลอดกาล กิเลสเกิดไม่ได้. มีอาการประภัสสรเหมือนกัน แต่ต่างกัน ที่ว่าประภัสสรครั้งแรกนั้น มันกลับเศร้าหมองได้; เดียวนี้ประภัสสรชนิดที่กลับเศร้าหมองไม่ได้, ไม่มีกิเลสอีกต่อไปในจิตนั้น, ไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนอีกต่อไปในจิตนั้น. มันเป็นจิตตธาตุหรือวิญญาณธาตุ ที่ได้รับการพัฒนา เป็นจิตที่ได้รับการพัฒนาสูงๆ สูงๆ จนเป็นจิตที่กิเลสจะอาศัยเกิดไม่ได้อีกต่อไป. นี่เรื่องมันจบ.

จิตล้วนๆ แล้วจิตมีกิเลส แล้วจิตหมดกิเลส; เรื่องมันจบแล้วตอนที่ ๓, จิตมันเปลื้องตนออกเสียได้จากกิเลส, ชนิดที่กิเลสจะเกิดไม่ได้อีกต่อไป. นี่เรียกว่า อะไรๆ ก็มีแต่เรื่องของจิตทั้งนั้น; แม้แต่นิพพานก็เป็นเรื่องของจิต ที่ฉลาดไม่โง่อีกต่อไป ก็เข้าถึงสภาพที่อะไรปรุงแต่งจิตไม่ได้, จิตไม่เกิดกิเลสอีกต่อไป มันก็ถึงนิพพาน. ฉะนั้นเรื่องตั้งแต่ต่ำที่สุด ขี้ฝุ่นสักเม็ดหนึ่ง กิเลสสักชนิดหนึ่ง จนกระทั่งถึง

พระนิพพาน มันไม่มีเรื่องอื่นนอกจากเรื่องของจิต. ตรงนี้คือข้อที่
อยากจะให้ทุกคนมองเห็น ว่าเรื่องทั้งหลาย ทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่มีเรื่อง
อะไรนอกไปกว่าเรื่องของจิต หรือเกี่ยวกับจิตทั้งนั้น.

ปัญหาเกี่ยวกับตัวตนในพุทธศาสนา.

เอ้า, ที่นี้มันก็มีปัญหาฟุ้งท่ายเข้ามา คือปัญหาทางภาษา
เมื่อตะกี้ออกว่า จิตต้องปราศจากความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่มีความรู้สึ
ว่าของตน จึงจะหลุดพ้น; แต่แล้วทำไมมีพุทธภาษิตที่ว่าตนเป็นที่พึ่ง
แก่ตน? ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน คือ มีธรรมะเป็นที่พึ่ง ก็เพราะว่าจิตนั้นแหละ
มันถูกยึดถือเอาเป็นตัวตน. เมื่อจิตยังโง่ก็มีตัวตนที่จิต, และตัวต
นนั้นแหละ แม้จะเป็นของจิตโง่ มันก็ต้องช่วยตัวเอง แล้วใครจะมาช่วย
ถ้าตัวผู้มีทุกข์เองไม่ช่วยตัวเอง ใครจะมาช่วย? ฉะนั้นจิตโง่นั้นแหละ
ต้องช่วยจิตโง่. เมื่อจิตมันโง่หนักเข้าๆ นานเข้าในวัฏฏสงสารนี้ มัน
ก็ลืมหูลืมตาขึ้นมา สำหรับจะช่วยตน. เมื่อมันไม่มีตนมันก็เป็นเรื่อง
ของจิต; ถ้าเอาจิตเป็นตน ตนนั้นแหละก็เป็นเรื่องของจิต, ที่จิตมันจะ
ต้องทำต่อ ต่อไป จนจิตไม่มีตัวตนแล้วก็เลิกกัน.

ปัญหามันอยู่ที่ว่า มีตัวตน แล้วเกิดปัญหาของตน. ถ้าจิต
มันหมดตัวตนมันก็ไม่มีปัญหาแก่ใคร; จะมีปัญหาแก่จิตไม่ได้ เพราะ

จิตมันไม่มีตัวตนสำหรับจะทนทุกข์. ถ้าไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตนแล้ว
คนเราเป็นทุกข์ไม่ได้; ความทุกข์ เกิดได้ มีอยู่ได้ ก็เพราะว่าจิตมัน
มีความรู้สึกว่ามีตัวตน : ตัวตนจะเกิด ตัวตนจะแก่ ตัวตนจะเจ็บ
ตัวตนจะตาย ตัวตนจะได้ ตัวตนจะเสีย ตัวตนจะแพ้ ตัวตนจะชนะ
ตัวตนจะทำไร ตัวตนจะขาดทุน. นี่มันเป็นเรื่องจิตที่มีตัวตน ที่มี
ปัญหา. เดียวนี้เมื่อไม่มีตัวตนแล้ว ปัญหาเหล่านั้นมันก็ตกไปหมดสิ้น.

ฉะนั้น การที่ท่านพูดว่า ตัวตนเป็นที่พึ่งแก่ตนนั้นก็ถูกแล้ว.
จิตนั้นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่จิต ถ้าเอาจิตเป็นตัวตน. ถ้าไม่เอา
จิตเป็นตัวตน มันก็จิตนั้นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่จิต. ถ้าเอาจิตเป็น
ตัวตน ก็ต้องพูดว่าตนนั้นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่ตน.

ในพุทธศาสนานี้ ตัวตนเป็นของหลอกลวง เกิดขึ้นเพราะจิต
สร้างขึ้นมาจากความโง่ของมัน. ที่นั่นเนื่องไปถึงศาสนาอื่น ลัทธิ
อื่น เราไม่ออกชื่อดอกมันเป็นเรื่องไม่ดี ไม่ต้องออกชื่อศาสนาไหน.
ศาสนาอีกพวกหนึ่งกลุ่มหนึ่ง เขามีตัวตนที่แท้จริง ยิ่งไปกว่าจิต
มิใช่จิต นอกไปจากจิต, มีตัวตนอยู่ในอัตตภาพนี้แหละที่มาสอนให้
เราหลงเรียกว่า อัตตภาพนี้ ภาวะแห่งตัวตน. อย่างนั้นเขาก็มีการ
ปฏิบัติเพื่อให้ตัวตนชนิดนั้น ซึ่งไม่ใช่จิต หลุดพ้นไปอยู่กับตัวตนอัน
ถาวร; นั่นเป็นตัวตนของฝ่ายลัทธิอื่นนอกจากพุทธศาสนา.

ในพุทธศาสนานี้ไม่มีตัวตน, ไม่ต้องมีตัวตน มีแต่จิต. ถ้า
จิตคิดว่ามีตัวตนเป็นตัวตน, มันก็มีตัวตนไปตามจิตโง่ ตลอดเวลาที่

มันโง่. พอจิตมันหายโง่มันก็ไม่มีตัวตน มีแต่จิตล้วนๆ จิตบริสุทธิ์
จิตถึงวิสังขาร จิตถึงนิพพาน. นิพพานก็นิพพาน; นิพพานก็ไม่ใช่
ตัวตน ก็เป็นเพียงนิพพาน; เมื่อจิตหมดเหตุหมดปัจจัยมันก็ดับไป.
เรื่องมันก็จบแหละ มันไม่ต้องเป็นตัวตนอะไรขึ้นมาอีก.

ลัทธิอื่นเขาจะถือว่า จิตไปมีตัวตนถาวรอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ตาม
เรื่องของเขา. พุทธศาสนานี้เราไม่มีอย่างนั้น; พวกที่ว่ามีพระเจ้า ก็
เอาจิตตัวตนไปอยู่กับพระเจ้า ไปอยู่ไภวรัลย์ ไปอยู่ปรมาตมัน ตาม
คำบัญญัติในลัทธิศาสนานั้นๆ. แต่ในพุทธศาสนานี้ว่า จิตถึงซึ่ง
วิสังขาร, จิตถึงซึ่งความที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ ก็หมดไป เลิกไป ว่างไป.
นั่นจุดจบอยู่ที่ไม่มีจิต ว่างจากตัวตนจนกระทั่งจิตเองก็ไม่มี, ตัวตน
ไม่มีแล้ว เพราะว่าจิตไม่โง่แล้ว. จิตที่ไม่โง่นี้ก็ขึ้นไปจนกว่าจะดับ
เป็นวาระสุดท้ายก็เลิกกัน. ก็เข้าสู่ความว่าง ความว่างนิรันดร เรียกว่า
นิพพานว่างอย่างยิ่ง.

นี่แหละเรียกว่า จิตเท่านั้น ไม่มีอะไร ไม่มีเรื่องอื่น ไม่มีเรื่อง
ของใครอื่นนอกจากเรื่องของจิต. ทุกอย่างเป็นเรื่องของจิต อะไรๆ
ก็อยู่ที่จิต มาแต่จิต เกิดที่จิต สำเร็จอยู่ที่จิต ธรรมะทั้งหลายทั้งปวง
สักว่าเป็นเรื่องของจิต.

เมื่อจิตโง่ก็เป็นตัวตน, ไม่โง่ก็ไม่เป็นตัวตน.

นี่อธิบายพุทธศาสนาในวิธีนี้ วิธีที่ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีอะไรนอกจากเรื่องของจิต, ไม่มีอะไรนอกจากจิต. เมื่อโง่ก็เป็นตัวตน, ไม่โง่ก็ไม่เป็นตัวตน. เมื่อโง่มีความทุกข์ เมื่อไม่โง่ก็ไม่มีความทุกข์. จิตนี่ที่แรกเป็นจิตล้วนๆ ไม่มีกิเลส ไม่มีความโง่, พอได้ร่างกายเกิดปฏิสนธิขึ้นมาในท้องมารดา มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มาหัดโง่กันทีละนิด, โง่มากขึ้น โง่มากขึ้น โง่มากขึ้น เพราะความหลงกลวงของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. และจิตมันโง่มันไม่มีปัญญา ก็เลยเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ เต็มไปด้วยตัวตน.

ทีนี้ เมื่อได้ผ่านไปในความทุกข์ ในวัฏฏสงสารยาวนานนั้น หนักเข้าๆ มันเริ่มเฉลียวใจเริ่มหมุนกลับ เริ่มศึกษาเริ่มค้นคว้า เริ่มไปหาผู้รู้ ศึกษาจากผู้รู้จนรู้ว่า อ้าว, มันไม่มีตัวตน ก็รู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, แล้วก็รู้เรื่องพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, แล้วก็รู้เรื่องมรรค ผล นิพพาน, แล้วก็บรรลุมรรค ผล นิพพาน เรื่องมันก็จบ เพราะจิตหายโง่.

จิตที่ ๑ คือจิตล้วนๆ, จิตที่ ๒ คือจิตโง่, จิตที่ ๓ คือจิตหมดโง่. เดียวนี้ก็ยังกว่าจิตล้วนๆ เสียอีก คือว่ามันกลับไปเกิดทุกข์ไม่ได้. จิตล้วนๆ ที่แรกนั้นมันกลับไปมีทุกข์ได้. เรื่องของจิตมี ๓ ขั้นตอน

อย่างนี้ นี่ใครเข้าใจอย่างถูกต้องติดต่อกันได้ ก็จะไม่เกิดอาการที่เรียกว่าเป่าปี่ให้เต่าฟัง. เดี่ยวนี้ยังสงสัยอยู่ว่า ที่พูดไปตั้งชั่วโมงครึ่งนี้ มันจะมีเป่าปี่ให้เต่าฟังหรือไม่?

สรุปความอีกทีหนึ่งว่า จิตเดิมทีแรกเป็นจิตล้วนๆ ไม่มีกิเลส, ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตน; แต่ว่ามันยังไม่อยู่ในสภาพที่จะตายตัวอย่างนั้น ครั้นมาได้มีร่างกาย อาศัยร่างกาย มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีอวิชชาเกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางอายตนะ มันเกิดเป็นตัวตนขึ้นมา มันโง่ มันมองด้วยสายตาที่โง่หรือไม่รู้.

ข้อนี้อยากจะเปรียบเทียบ, ขอพูดแต่ว่า มันเปรียบเทียบเท่านั้น ไม่ใช่เป็นตัวจริง, คือว่าชาวป่าคนป่า ชาวป่าชาวเถิง เห็นรถยนต์วิ่งได้ หยุดได้ ไปได้ ถอยหน้าถอยหลังได้ เขาก็คิดว่ารถยนต์มีชีวิต, คนป่าคิดว่ารถยนต์มีชีวิต. ทีนี้นายช่างวิศวกรที่ประกอบรถยนต์ขึ้นมาเอง จะคิดว่ารถยนต์มีชีวิตได้ที่ไหนเล่า เพราะเขาเป็นผู้รู้นี้ นายช่างที่สร้างรถยนต์ขึ้นมา ก็รู้ว่ารถยนต์ไม่ได้มีชีวิตนี้ ที่รถเดินหน้าถอยหลังได้เขาเป็นผู้ทำขึ้นมาเองนี้. รถยนต์ก็มีได้มีชีวิต รถยนต์มิได้มีตัวตน แต่ถ้าชาวป่าชาวเถิงเห็นแต่เพียงผิวเผิน ก็ว่าโอ, รถยนต์นี้มันมีชีวิต เดินหน้าก็ได้ ถอยหลังก็ได้ ทำอะไรก็ได้ กลายเป็นรถยนต์มีตัวตน.

จิตนี้ก็เหมือนกัน แหละ เมื่อยังโง่ มันก็เห็นว่าสังขารนี้ว่าเป็นตัวตน, จนกว่าจะฉลาด ฉลาดเหมือนนายช่างที่รู้เรื่องรถยนต์ อ้อ,

มันไม่ใช่ตัวตน. ถึงพวกเราที่เถอะ บางทีจะเห็นว่าเรอบินที่บินอยู่นี้ มันมีตัวตนมีชีวิตก็ได้. อาจจะเป็นคนป่าบ้างก็ได้; แต่ถ้ารู้ว่า เหตุปัจจัยทั้งหลาย เมื่อปรุงแต่งกันถูกต้องครบถ้วนดีแล้ว มันทำให้รู้สึก เหมือนกับว่ามีตัวตน ประณีต ละเอียด ประเสริฐเหมือนกับว่ามีตัวตน ที่จริงมันก็ไม่ใช่ว่ามีตัวตน.

เดี๋ยวนี้จิตคิดนึกได้ทุกอย่าง จิตคิดนึกได้ทุกอย่าง, คิดอะไรก็ได้; จิตคิดไปโลกพระจันทร์ก็ได้, จิตคิดไปนิพพานก็ได้, มันน่าจะยึดถือว่าเป็นตัวตน. แต่ที่จริงมันก็มีได้เป็นตัวตน, มันเป็นธรรมชาติของจิตที่คิดนึกได้, และได้เหตุปัจจัยมาช่วยส่งเสริมการคิด มันก็คิดไปตามแนวนั้น. ปัจจัยถูกต้องมันก็คิดไปในทางที่ให้เห็นว่า ไม่มีทุกข์ ไม่เป็นทุกข์; ถ้าส่งเสริมผิด มันก็คิดไปในทางที่จะเป็นทุกข์.

เดี๋ยวนี้เราก็มีกันแต่สิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดความทุกข์ แล้วหลงไหลอยู่ในกองทุกข์, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์. ที่นี้ ความทุกข์นั้นแหละมันสอนอย่างเจ็บปวด, สอนอย่างเข้ยนดี อย่างเจ็บปวด. ความทุกข์นั้นมันสอนจิตสอนสัตว์อย่างเจ็บปวด; นานเข้าๆ จิตมันก็ค่อยๆ ลืมทูลืมตา จนกระทั่งว่ารู้ความจริง, เกิดญาณทัสสนะ รู้ความจริง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อิทัปปัจจยตา อะไรก็ตาม, แล้วจิตนี้มันก็รู้จักหยุด: หยุดกิเลส หยุดตัวตน หยุดอะไรหมด, เป็นจิตที่หลุดพ้นถึงวิสังขาร คือพระนิพพาน. นี่เรื่องมันจบ.

เรื่องจิต อะไร ๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องจิต ไม่มีเรื่องอะไรที่นอกไปจากเรื่องของจิต. จิตล้วน ๆ ไม่โง่ไม่ฉลาด มันกลายเป็นจิตโง่ มันเวียนไปในความโง่ ได้รับผลของความโง่พอแล้ว. ทีนี้มันเริ่มฉลาด ฉลาดชนิดที่จะกลับโง่ไม่ได้อีก; ดับตัวตนเสีย ดับการเวียนว่ายเสีย เรียกว่าบรรลุพระอรหันต์ก็ได้ บรรลุนิพพานก็ได้ แล้วแต่จะเรียก, เรียกว่าเที่ยวไปด้วยความโง่ จนหายโง่ ก่อนนี้มันก็ไม่โง่, แต่มีอะไรมายั่วมาหลอกให้โง่ แล้วก็โง่ไปจนหายโง่.

เอาละ, การบรรยายในวันนี้โดยหัวข้อว่า อะไร ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตนั้นสักว่าเป็นเรื่องของจิตเท่านั้น. อาตมาเห็นว่าธรรมะเล่มน้อย เล่มน้อยที่สุดเล็กที่สุด เขาไปขยายออกไปเต็มโลกก็ได้ เป็นธรรมะเล่มน้อย. คำพูดมีเพียง ๓ คำว่า จิตล้วน ๆ, แล้วก็จิตโง่มีกิเลส, แล้วก็จิตพ้นจากกิเลส ไม่มีกิเลส. คำพูด ๓ คำว่า จิตล้วน ๆ แล้วก็จิตโง่ แล้วก็จิตหายโง่; นั่นแหละคือเรื่องทั้งหมด ของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ หรือคนเรา ตั้งแต่ต้นจนกว่าจะบรรลุพระนิพพาน, คือจิตล้วน ๆ แล้วกลายเป็นจิตโง่ แล้วจิตโง่กลายเป็นจิตที่ตื่นขึ้นมาจากหลับ เป็นจิตรู้แจ้ง, ก็มีเท่านั้นเอง.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้จำเอาหัวข้อเหล่านี้ไปเป็นหลักเกณฑ์ สำหรับคตินักศึกษา ที่จะรู้พุทธศาสนาในรายละเอียดปลีกย่อยได้โดยง่าย นี่เรื่องของจิตที่มันมีความลึกลับน่าอัศจรรย์ มันเป็นอย่างนี้.

การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาขอยุติการบรรยาย
เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย
ส่งเสริมกำลังจิต ในการที่จะได้ประพฤติปฏิบัติธรรมะ เพื่อความดับ
ทุกข์สิ้นเชิงนี้ สืบต่อไป.

ทุกอย่างเป็นเรื่องของจิต
อะไรๆ ก็อยู่ที่จิต มาแต่จิต เกิดที่จิต สำเร็จอยู่ที่จิต
ธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นเรื่องราวของจิต.

ตัวตนเป็นของหลอกหลวง
เกิดขึ้นเพราะจิตสร้างขึ้นมา

ดับตัวตนเสีย ดับการเวียนว่ายเสีย
เรียกว่าบรรลุพระอรหันต์ก็ได้ บรรลุนิพพานก็ได้

อะไรๆ ก็อยู่ที่จิต มาแต่จิต เกิดที่จิต
สำเร็จอยู่ที่จิต ธรรมะทั้งหลายทั้งปวง
สักว่าเป็นเรื่องของจิต.

ธรรมะใกล้มือ

9 786168 326022